

ความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักรไทย : ศึกษาวิเคราะห์ตามหลักทางรัฐประศาสนศาสตร์ และสังคมศาสตร์

โดย อมร รักษาสัตย์

I. คำนำ

ในฐานะที่ผู้เขียนเป็นผู้สนใจในวิชาประวัติศาสตร์ไทยมาช้านาน ฉะนั้นในโอกาสที่พระพุทธศักราช 2510 นี้เป็นปีที่สองร้อยนับแต่เสียพระนครศรีอยุธยาแก่พม่าข้าศึกในครั้งมหายุทธสงครามยุคที่สอง และเกือบเป็นปีที่สี่ร้อย หากจะนับถึงคราวที่เสียกรุงครั้งแรกแก่พระเจ้าบุเรงนอง เมื่อ พ.ศ. 2112 ผู้เขียนจึงใคร่เสนอความคิดเห็นซึ่งฝังอยู่ในจิตสำนึกของผู้เขียนมาหลายปีให้แก่บรรดาผู้สนใจในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชาติไทยได้ร่วมพิจารณาด้วย โดยจะได้นำแนวความคิดและทฤษฎีทางรัฐประศาสนศาสตร์ ทางรัฐศาสตร์ และสังคมศาสตร์อื่น ๆ มาพิจารณาร่วมกับทฤษฎีทางประวัติศาสตร์พร้อมกับความคิดเห็นส่วนตัว

เหตุที่ผู้เขียนมีความสนใจในประวัติศาสตร์ของชาติไทยมาก ก็เห็นจะเป็นเพราะผู้เขียนเป็นทายาทของสกุลที่มีพื้นฐานอยู่ที่จังหวัดสุโขทัยและมีชีวิตปถมวัยอยู่ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาว่าสิบปี และได้มีโอกาสศึกษาประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาอย่างละเอียดถี่ถ้วนเท่าที่เด็กจะพึงทำได้ด้วยการคลุกคลีอยู่กับโบราณสถานต่าง ๆ ในบริเวณเกาะนั้นอย่างมาก จึงได้รับความเต็มคำซาบซึ้งจากการที่ได้เห็นร่องรอยของความรุ่งเรืองอยู่เบื้องหลังความพินาศของมหานคร อย่างที่ไม่อาจจะซึมทราบได้ด้วยการอ่านหนังสือแต่อย่างเดียว อย่างไรก็ตามการที่ผู้เขียนได้คลุกคลีอยู่กับความหลังของนครนั้นโดยใกล้ชิดจะนับว่าเป็นผลดีทีเดียวก็หา มิได้ เพราะในขณะที่เกิดความทราบซึ้งก็มั่งค้ำนั้นก็ได้พบเอาธาตุของความดำเียงเข้าไว้ด้วย

อย่างมาก จนกระทั่งได้จำเริญวัย ได้รู้เห็นโลกกว้างขวางขึ้นจึงรู้สึกว่าการรักชาติกับการหลงชาตินั้นไม่เหมือนกัน ทำให้แนวความคิดที่เคยเป็น สมมติฐานเกี่ยวกับความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักรอยุธยาได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก กล่าวคือ การที่ผู้เขียนเติบโตขึ้นในสภาพแวดล้อมที่เป็นซากของพระมหานคร ได้เห็นแต่สิ่งปรักหักพังปราสาทราชฐานที่เป็นแต่กองอิฐและพระพุทธรูปขนาดมหึมาถูกตัดพระเศียรและพระสรีระเป็นชิ้น ๆ กระจายอยู่ทั่วไปในบริเวณกรุงเก่านี้เตือนให้เห็นแต่ความหยาบช้า สวรรค์ของพม่าข้าศึกถ่ายเทยวต่อเมื่อได้ศึกษาถึงประวัติศาสตร์ไทยในยุคอื่น ตลอดจนประวัติศาสตร์สากลและการที่ได้รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ มากขึ้น จึงได้เปลี่ยนความคิดเสียใหม่ว่า ความพินาศของกรุงศรีอยุธยาอันความพ่ายแพ้ทางการยุทธเป็นแต่เพียงปลายเหตุ ความทารุณโหดร้ายของพม่าเป็นแต่ผลของสงคราม แต่เหตุที่จะทำให้เกิดสงครามและความพ่ายแพ้ในการรบนั้นเป็นความผิดพลาดของไทยเราเองเป็นส่วนใหญ่ ที่มีผู้คนนับแสนนับล้าน บริบูรณ์อยู่ในอยู่ในวังของคนแล้วยังไม่มีฝีมือที่จะป้องกัน ชีวิตและ ชาติของตนให้พ้นภัย จากข้าศึกจำนวนไม่กี่หมื่นคน ยิ่งได้ศึกษาเปรียบเทียบกับอาณาจักรไทยในยุคก่อน และมหาอาณาจักรหลายแห่งในประวัติศาสตร์โลกแล้วก็ยังเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นอีกถึงความบกพร่องของพวกไทยกันเอง

ฉะนั้นในโอกาสที่เราจะรำลึกถึงความหลังกันในครั้งนี้ ผู้เขียนก็จะขอเสนอบทความนี้เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจชาวไทยทั้งมวลว่า เหตุใดอาณาจักรไทยจึงมีวันเจริญ วันเสื่อม วันพินาศ และความเจริญความเสื่อมนี้มีเหตุผลคล้ายคลึงกันหรือต่างกันอย่างไร ทั้งนี้ เพื่อจะได้ให้ประวัติศาสตร์ของเราเองเป็นเครื่องสอนเรา อุปมาว่าเจ็บแล้วควรระวัง

บทความนี้จะเป็นการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบความเจริญความเสื่อมของอาณาจักรไทยยุคต่าง ๆ โดยเฉพาะตั้งแต่ยุคกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี มาจนถึงยุคกรุงศรีอยุธยา ซึ่งอาจแบ่งได้เป็นสองตอน คือ อยุธยาตอนต้นและตอนปลาย รวมกันเป็นสามสมัย โดยจะเป็นข้อเสนอในเชิงวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ตามวิธีการของผู้เขียนเอง นอกจากนี้จะได้วิเคราะห์เหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมของสมัยต่าง ๆ ตามหมวดหมู่ที่ผู้เขียนเห็นว่าจะเป็นการสร้างเสริมความเข้าใจได้ดี ในการนี้ผู้เขียนขอกล่าวฐานคติ (assumption) อย่างย่อ ๆ เสียก่อนเพื่อจะได้เข้าใจกันได้อย่างถูกต้อง กล่าวคือ ฐานคติแรกได้แก่การที่ผู้เขียนจะศึกษาเรื่องนี้จากหลักฐานเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ทราบกันดีอยู่ทั่วไปแล้ว ไม่ประสงค์จะขุดคุ้ยข้อที่

ยังตกลงกันไม่ได้หรือเพิ่มเติมหลักฐานใหม่ซึ่งนักประวัติศาสตร์ปัจจุบันหลายท่านได้ค้นคว้า อยู่ในขณะนี้เพราะจะทำให้มีการโต้แย้งกันได้มาก จึงใคร่ขอให้ท่านผู้อ่านโปรดยอมรับข้อมูล เท่าที่ผู้เขียนจะนำมากล่าวอ้างเป็นฐานคติด้วย จะผิดถูกคลาดเคลื่อนไปกว่าที่ท่านเข้าใจบ้าง ก็คงไม่ถึงกับจะทำให้การวิเคราะห์ในบทความนี้ผิดพลาดจนเกินไป

อีกอย่างหนึ่งก็คือในการศึกษาวิเคราะห์ในรูปนี้ผู้เขียนจำเป็นต้องพึงปรัชญาการศึกษาประวัติศาสตร์อันปรมาจารย์ทางประวัติศาสตร์ท่านได้ตั้งไว้หลายทฤษฎีเป็นแนวทางวิเคราะห์ กล่าวคือ ทฤษฎีที่ว่า ประวัติศาสตร์เป็นวงจร คือวงจรแห่งการเกิดความเจริญและความเสื่อมเป็นวัฏสงสาร ซึ่งสังคมต่าง ๆ จะมีสภาพหมุนเวียนในวงจรนี้เป็นรอบ ๆ ไป เช่นรอบละร้อยปี พันปี ทฤษฎีวงจรนี้คล้ายกับทฤษฎีอีกอันหนึ่งซึ่งกล่าวว่า ประวัติศาสตร์ย้อนรอยตัวเอง คือเหตุการณ์ใหม่มักจะซ้ำรอยกันกับเหตุการณ์เก่าๆ นั้นเองไม่มีอะไรใหม่เกิดขึ้น ผู้เขียนได้นำทฤษฎีทั้งสองนี้มาปรับขยายเป็นวิธีเสนอความคิดที่จะปรากฏในตอนต่อไป แต่ทั้งนี้ผู้เขียนมิได้นำมาใช้เพราะเชื่อในทฤษฎีทั้งสองนี้ หากแต่เห็นว่าเป็นวิธีที่สะดวกแก่การศึกษาเปรียบเทียบอย่างในบทความนี้ ตรงกันข้ามผู้เขียนมีความเชื่อในแนวที่ว่า การไม่รู้จักจดจำบทเรียนจากประวัติศาสตร์ก็จะถูกสาปแช่งให้ทำผิดซ้ำแล้วซ้ำเล่าเรื่อยไป นี้เป็นฐานคติที่สองที่ใคร่ขอให้ท่านผู้อ่านกรุณาปรับทราบด้วย

นอกจากนี้เพื่อความสะดวกในการติดตามเรื่องในบทความนี้ผู้เขียนขอเรียนให้ทราบว่า ในการศึกษาเปรียบเทียบความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักรไทยสมัยต่าง ๆ นี้ผู้เขียนได้ตั้งสมมติฐานไว้เป็นเป้าหมายที่จะหาข้อเท็จจริงมาพิสูจน์ 4 ประการ คือ

ประการแรก “วิวัฒนาการของอาณาจักรไทยสมัยต่าง ๆ มีลักษณะขั้นตอนคล้าย ๆ กันเพราะเนื่องด้วยเหตุผลของความเจริญและความเสื่อมนั้นคล้ายกัน”

ประการที่สอง “เหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมนั้น เหตุภายในสำคัญกว่าเหตุภายนอก”

ประการที่สาม “เหตุอันเป็นรากฐาน (Real Causes) สำคัญกว่าปลายเหตุ (Immediate Causes)”

ประการที่สี่ “เหตุที่ความเสื่อมโทรมเกิดขึ้นได้ซ้ำแล้วซ้ำอีก เพราะสังคมไทย
ขาดชนชั้นปัญญาชน และชนชั้นกลางที่อยู่นอกวงราชการ”

ส่วนการลำดับเรื่องในบทความนี้จะได้เริ่มพิจารณาตั้งแต่การเปรียบเทียบวิวัฒนาการของอาณาจักรไทยสมัยต่าง ๆ ไว้เป็นหลักเสียก่อน แล้วจึงจะนำเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นนั้นมาวิเคราะห์หาปลายเหตุและเหตุอันเป็นรากฐานแห่งความเจริญและความเสื่อม หลังจากนั้นจึงจะสรุปข้อคิดเห็นเพื่อพิสูจน์สมมติฐานทั้งสี่นั้น พร้อมทั้งเสนอข้อคิดเห็นเพิ่มเติมบางประการเป็นลำดับไป

II วิวัฒนาการของอาณาจักรไทยสมัยต่าง ๆ

ท่านที่สนใจในวิชาประวัติศาสตร์ไทยคงจะเห็นพ้องกับผู้เขียนว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงแจ่มแจ้งนั้น ผู้ศึกษาต้องประสบกับความยากลำบากนานาประการ เพราะเรายังไม่มีหนังสือประวัติศาสตร์ไทยที่สมบูรณ์แม้แต่เล่มเดียว เอกสารต่าง ๆ ที่มีอยู่ส่วนมากก็มีลักษณะเป็นพงศาวดาร ซึ่งก็มีกันมากมายหลายฉบับจะสอบหาความตรงกันไม่ใคร่ได้ในเรื่องเกี่ยวกับชื่อคน สถานที่และเวลาต่าง ๆ ทั้งเอกสารนั้นก็กล่าวถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ ไม่ได้สมมูลกัน กล่าวคือ เหตุการณ์ก่อนตั้งกรุงสุโขทัยนั้นมีลักษณะเป็นตำนานนิยายปรัมปราซึ่งไม่ใคร่ปะติดปะต่อกัน จนไม่อาจจะสร้างเหตุการณ์ให้เป็นประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้ ทั้งที่รู้แน่แก่ใจว่าชาติไทยเป็นชาติเก่าแก่แต่หลักฐานทางเอกสารที่พอจะเชื่อถือได้ก็มีอยู่ไม่เกินพุทธศักราช 1800 คือราวเจ็ดร้อยปีเศษมานี้เอง ถึงอย่างนั้นหลักฐานในยุคสุโขทัยก็มีรายละเอียดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แม้แต่สมัยอยุธยาตอนสร้างกรุง จนมาถึงราวแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิเอง ก็มีเอกสารซึ่งจะอ่านได้รู้เรื่องราวดีน้อยมากและเป็นตอนสั้น ๆ เสียเป็นส่วนมาก จึงมีแต่วัตถุสถานเท่านั้นที่เป็นพยานในความรุ่งเรืองของยุคนั้น เอกสารที่นับว่ามีเนื้อความค่อนข้างละเอียดนั้นเพิ่งปรากฏนับแต่ตอนกลางแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิเป็นต้นมา ถึงกระนั้นก็มีพงศาวดารต่าง ๆ ที่มีอยู่นี้ เช่น พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ, ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาก), ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ (กรม

พระปรมาภิไธย), ฉบับพระเจ้ากรุงธนฯ (ความเก่า), ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)¹, ตลอดจนพระราชพงศาวดารกรุงสยาม จากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม ซึ่งเพิ่งพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2507 นี้เอง ก็มีข้อไขว้ไขว้ใจความทำนองเดียวกันเห็นจะเป็นการคัดลอกซึ่งกันและกัน ส่วนหนังสืออย่าง คำให้การชาวกรุงเก่า และเรื่อง ไทรย่นพม่า ของสมเด็จพระยาเจ้าราชานุภาพนั้น ต่างก็มีลักษณะผสมผสาน (Synthesis) จากความจำและจากการศึกษาเปรียบเทียบจากแหล่งต่าง ๆ ข้างต้นนั่นเอง

ข้อที่น่าสังเกตอีกอย่างหนึ่งก็คือเอกสารทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่มุ่งอธิบายเหตุการณ์ในส่วนที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์และการสงครามต่าง ๆ เกือบทั้งสิ้น ส่วนข้อความที่มีลักษณะแสดงถึงการปกครองการบริหาร การทำมาหากิน การศาสนา วัฒนธรรม พาณิชยกรรม อุตสาหกรรมนั้นที่เป็นปฐมเอกสาร (Primary Source) โดยผู้รู้เหตุการณ์ในสมัยนั้นของฝ่ายไทยมีอยู่เพียงเล็กน้อย ส่วนใหญ่ก็มีแต่จดหมายเหตุของจีนบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง ซึ่งก็เขียนเป็นครั้งคราวเป็นความเห็นส่วนตัว และปรากฏว่าความเข้าใจในเหตุการณ์และการเรียกชื่อต่าง ๆ นั้นว่าอ่อนอยู่มาก

โดยเหตุที่การศึกษาวิเคราะห์ในเรื่องความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักรไทยยุคต่าง ๆ เช่นนี้ต้องอาศัยข้อมูลในแต่ละยุคแต่ละสมัยละเอียดถี่ถ้วนและต้องการข้อมูลทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับยุคนั้น ๆ ทุกแง่ทุกมุม ทั้งการเมือง การทหาร การปกครอง และความ เป็นอยู่ทั่วไป เป็นหลักจึงจะทำการวิเคราะห์ได้ถี่ถ้วน การขาดข้อมูลที่ครบถ้วนสมบูรณ์จึงอาจทำให้ผิดพลาดได้ง่าย อย่างไรก็ตามผู้เขียนก็ได้พยายามสอบทวนและใช้ข้อมูลจากหลาย

¹ ในคำนำหนังสือ *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 64* ซึ่งพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการสถาปนาถึงศพ นายแม ขวลิต และ นายชาย ขวลิต ใน พ.ศ. 2503 กรมศิลปากรได้ชี้แจงว่า หอสมุดแห่งชาติมีต้นฉบับพระราชพงศาวดารที่มีเรื่องสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่ 7 ฉบับ คือ 1) ฉบับหลวงประเสริฐ แต่งสมัยพระนารายณ์เมื่อ พ.ศ. 2223 กล่าวถึงการสถาปนากรุงจนถึงปลายรัชกาลพระนเรศวร 2) ฉบับจำลอง จ.ศ. 1136 เรื่องราวปลายรัชกาลพระมหาจักรพรรดิสำนักสวนกรุงเก่าข้อความหลายฉบับหลวงประเสริฐเขียนครั้งกรุงธนบุรี (บางแห่งเรียกว่าฉบับความเก่า) 3) ฉบับจำลอง จ.ศ. 1145 เรื่องราวรัชกาลพระมหาจักรพรรดิและพระมหารัชมหาราชสำนักสวนกรุงเก่า 4) ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นงานชำระครุฑรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า รวมเหตุการณ์แต่ตั้งกรุงเก่าถึงสุริยวงศ์พระเจ้ากรุงธนบุรี 5) ฉบับพิมพ์ 2 เล่ม หรือฉบับหมอบลัดเลชำระโดยสมเด็จพระปรมาภิไธยในรัชกาลที่ 3 เริ่มความตั้งแต่สร้างกรุงเก่าถึง พ.ศ. 2335 6) ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) ข้อความคล้ายฉบับหมอบลัดเล แต่มีความแปลกหลายแห่ง และ 7) ฉบับพระราชหัตถเลขา พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ 2455.

แห่งอยู่แล้วจึงอาจจะช่วยลक्षณ์ผิดพลาดได้มาก ประกอบกับการศึกษาเรื่องนี้เป็นลักษณะวิเคราะห์หาสาเหตุของปรากฏการณ์ ความคลาดเคลื่อนในข้อเท็จจริงปลีกย่อยจึงไม่ใช่สิ่งสำคัญ เพราะสิ่งที่จะใช้เป็นหลักในการวิเคราะห์นั้นเป็นแต่เหตุการณ์สำคัญ ๆ เป็นส่วนมาก รายละเอียดปลีกย่อยเป็นแต่ตัวอย่างที่จะช่วยอธิบายเหตุย่อย ๆ เท่านั้นเอง

ตามเหตุผลที่ได้กล่าวมาข้างต้น ในการศึกษาเรื่องนี้ ผู้เขียนจึงขอแบ่งสมัยของอาณาจักรไทยออกเป็น 3 สมัย คือสมัยสุโขทัย นับแต่การตั้งสุโขทัยเป็นเมืองหลวง ถึงราชวงศ์พระร่วง ไปจนถึงสมัยสิ้นวงศ์ (ระหว่างประมาณ พ.ศ. 1800-1981) สมัยหนึ่งสมัยอยุธยาตอนต้น นับตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองตั้งราชธานีใหม่ที่อยุธยา จนถึงเสียกรุงและสิ้นราชวงศ์ (ระหว่าง พ.ศ. 1893-2112) อีกสมัยหนึ่ง และสมัยอยุธยาตอนปลาย นับแต่สมัยไทยประกาศอิสรภาพไม่ยอมขึ้นแก่พม่า จนกระทั่งถึงเสียกรุงสิ้นราชวงศ์ (พ.ศ. 2127-2310) อีกสมัยหนึ่ง

การแบ่งสมัยเช่นนี้ก็เพื่อความสะดวกในการศึกษาเปรียบเทียบ เพราะหากจะนับเอาสุโขทัยเป็นสมัยหนึ่ง อยุธยาเป็นอีกสมัยหนึ่ง ก็จะทำให้เห็นแนวโน้มของเหตุการณ์ไม่เพียงพอ ทั้งการยึดเอาเมืองเป็นสมัยก็ยังไม่เหมาะสมเพราะยุคสุโขทัยก็มีการย้ายเมืองหลวง ยุคอยุธยาก็มีการย้ายทั้งสองตอน ครั้นจะเอาปีเริ่มรัชกาลเป็นปีเริ่มสมัยทั้งสามก็ยังสับสนอยู่ เพราะเราไม่ทราบแน่ชัดว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ครองเมืองโตมาแต่เมื่อใด สมัยพระเจ้าอู่ทองก็เช่นกันจึงเห็นควรนำปีที่สถาปนาเมืองหลวง และหรือปีที่ประกาศเอกราชเป็นหลัก ส่วนปีที่สุดแห่งสมัยทั้งสาม ก็ถือเอาปีที่สิ้นสุโขทัยและ/หรือปีเสียกรุงแก่ข้าศึกเป็นหลัก ข้อนี้จะเห็นได้ว่าสมัยสุโขทัยนั้นอาจจะถือปีเสียกรุงเป็นปีสุดท้ายก็ได้แต่ผู้เขียนเห็นว่าขณะนั้นอยุธยา ก็ยังไม่เป็นบึกแผ่น การเป็นใหญ่เหนือสุโขทัยเป็นลักษณะการชนะสงคราม ยิ่งกว่าการแตกสลายของอาณาจักรจึงนับเอาปีสิ้นราชวงศ์เป็นปีสุดท้าย

เมื่อได้ตัดสินใจแบ่งสมัยออกเป็น 3 สมัยดังกล่าวแล้ว ในอันดับต่อไปผู้เขียนก็ใคร่ขอเสนอเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในแต่ละสมัยในลักษณะเปรียบเทียบกัน โดยจะไม่ขอเสนอเป็นคำอธิบายพรรณนาเพราะจะเป็นการยืดเยื้อเกินกว่าประโยชน์ที่จะได้รับ เพราะท่านผู้สนใจอาจติดตามรายละเอียดได้จากหนังสือประวัติศาสตร์ต่างๆ ได้อยู่แล้ว ในที่นี้จึงขอเสนอในรูปแบบภูมิแท่ง (Bar Chart) ดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 เปรียบเทียบเหตุการณ์สำคัญในอาณาจักรไทยสมัยต่างๆ

ปี	สุโขทัย	อยุธยาตอนต้น		อยุธยาตอนปลาย	
		1800	1893	ฝ่ายราชธานีมาอยุธยา	2127
10	พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ และ พ่อขุนมือง	พระเจ้าอู่ทอง 1912		พระมหาธรรมราชา 2139	กลับเป็นเอกราช
20	1821	พระวราเชตุวงศ์ 1913		พระเพทราชา 2148	ยุคเริ่มไล่พระยาและขยายอาณาเขต
30	พ่อขุน	ขุนหลวงพะงั่ว 1931		พระเอกาทศรถ 2163	เจ้าฟ้าสุทัศน์ อุปราสาทมณฑล
40	ราม	พระเจ้าทองหล่อ 1938	ถูกปลงพระชนม์	พระศรีเลวภาคย์	ถูกสำเร็จการกำจัด 2163
50	คำแหง	พระบรมราชา 1952		พระเจ้าทรงธรรม	รับราชสมบัติจนถึง 2171
60	1860	เจ้านครอินทร์ 1967	เจ้ามหาเสวยไชยเจ้า นครอินทร์มาครอง	พระศรีศิลป์	ถูกพระเชษฐากำจัด 2171
70	พระเจ้า		เจ้าชายเจ้าอินทไชย	พระเชษฐา	ถูกพระยาโกศลใหม่กำจัด 2173
80	เลอไทย	เจ้าสามพระยา 1991		พระยาปราบดาท 2198	ถูกถอด 2173
90	1890	แย่งราชสมบัติ		2199	เจ้าฟ้าไชยพระศรีธรรมราชาและพระนารายณ์แย่งราชสมบัติ 3 ทอด
100	เจ้าพระยา			พระนารายณ์ 2231	ยุคติดต่อกับประเทศและบำรุงศิลปวิทยา
110	สีโท	ยุคนำรุ่งค้าสินค้าและศิลปะ		พระเพทราชา 2245	ปราบวงศ์ปราสาททอง กบฏหลายครั้ง
120	1919	เสียดกรุงแก่อยุธยา	พระบรมไตรโลกนาถ	พระเจ้าเสือ 2252	กำจัดพวกพระจวัน
130	1921	ย้ายเมืองหลวงไปพิษณุโลก		พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ 2275	อุปราชและอนุชาถูกโยน
140	พระธรรมราชาที่ 3	2031		2275	
150		พระบรมราชาที่ 3 2034		พระเจ้าบรมโกศ 2301	ศึกชิงราชสมบัติครั้งใหญ่ระหว่างวังหน้ากับวังหลัง
160	1962	พระเชษฐา-สีราช	จัดแบบแผนฝ่ายทหาร	พระเจ้าบรมโกศ 2310	มหาอุปราชถูกโยนสิ้นพระชนม์
170	พระธรรมราชาที่ 4	2072			ก่อนสิ้นรัชกาล
180	1981	พระอาทิตย์วงศ์ พระบรมไตรโลกนาถ มาครอง	พระยาพิชัยวงศ์		แก่งแย่งราชสมบัติ
190		พระไชยราชา 2089	ถูกพระไชยราชากำจัด		เสียดกรุงแก่พระยา
200		พระไชยราชา 2091	ขุนนางและขุนนางราชสมบัติ		
210		พระมหาจักรพรรดิ 2111	พระยอดฟ้าพระศรีศิลป์		
219		พระมหินทรฯ 2112	เสียดกรุงแก่พระยา		

จากการศึกษาเปรียบเทียบเหตุการณ์สำคัญของสมัยต่าง ๆ ดังที่นำมาสรุปในแผนภูมิที่ 1 แล้วจะเห็นได้ว่าอาณาจักรไทยสมัยต่าง ๆ อาจรวมเหตุการณ์เข้าเป็นยุคต่าง ๆ ได้คล้ายกันดังต่อไปนี้

1. ยุคก่อร่างสร้างตัว เมื่อเริ่มตั้งกรุงสุโขทัยและสร้างกรุงเทพมหานครใหม่ขึ้น พ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพระเจ้าอู่ทอง ทรงเป็นเจ้าเมืองและผู้ครองแคว้นมาก่อนเมื่อสถาปนากรุงใหม่จึงต้องใช้เวลาในการก่อสร้างเมือง รวมทั้งการป้องกันภัยการแสวงหาพันธมิตรในชั้นต้นประมาณ 30 ปี แต่ในสมัยอยุธยาตอนปลายเริ่มต้นด้วยการกอบกู้เอกราชระยะก่อร่างสร้างตัวจึงสั้นและอาจนับรวมอยู่กับยุคขยายอาณาเขต

2. ยุคขยายอาณาเขต หลังจากก่อร่างสร้างตัว หรือกอบกู้เอกราชแล้ว ก็ถึงขั้นจะแผ่พระราชอาณาเขตออกไปให้กว้างขวาง ระยะเวลาในยุคนี้ต่างกันในแต่ละสมัย คือในสมัยสุโขทัย การแผ่ราชอาณาจักร ส่วนใหญ่อยู่ในช่วงแผ่นดินพ่อขุนรามคำแหง ทั้งการแผ่ก็ไม่อาจทำได้เต็มที่เพราะมีเพื่อนไทยอื่น ๆ เป็นใหญ่อยู่ ส่วนการแผ่อาณาเขตในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้นโดยที่พระเจ้าอู่ทองทรงเริ่มด้วยการสืบสมบัติจากบรรพบุรุษหลายสาขาจึงได้ครองหลายแคว้น แล้วก็ได้เริ่มทำสงครามรบพุ่งอยู่หลายด้าน ค่อยได้ดินแดนมาคราวละน้อยจนมีอาณาเขตไพศาลจึงใช้เวลานานกว่าสมัยอื่น ส่วนในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้นอาศัยพระบรมเดชานุภาพของพระนเรศวรมหาราชและพระเอกาทศรถ ทำให้ไทยสามารถขับไล่ข้าศึก กอบกู้หัวเมืองต่าง ๆ คืนมา และยังขยายอาณาเขตไปได้เมืองประเทศราชมากขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาได้มากที่สุดในช่วงเวลานั้น

3. ยุคทนุบำรุงบ้านเมือง การทนุบำรุงบ้านเมือง และการสร้างแบบแผนในการปกครองประเทศนั้นแม้ว่าจะได้ค่อย ๆ ดำเนินการไปแต่เมื่อแรกสถาปนานครหลวงก็ตาม แต่งานสร้างสรรค์วัดคู่สวนและงานสร้างความเจริญแก่ประเทศต้องใช้เวลาและความสนใจของผู้ปกครองและไพร่ฟ้าประชาชนมาก ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าในอาณาจักรไทยทั้งสามสมัย การทนุบำรุงบ้านเมืองอย่างเป็นล่ำเป็นสันนั้นมักจะต้องทำกันในยามว่างจากศึกสงคราม

การทนุบำรุงบ้านเมืองนี้อาจแบ่งออกเป็นงานหลายชนิดด้วยกัน เช่น การบำรุงบ้านเมืองให้ประชาชนได้มีโอกาสทำมาหากินโดยสงบ เช่น การชุกคลอง การสร้างเมือง ซึ่งผูกกับการสร้างปราสาทราชมนเฑียรในระยะแรกสร้างกรุง, การส่งเสริมพระศาสนา ด้วยการ

ศึกษาเล่าเรียน การเทศนาเผยแผ่และการสร้างวัด, การสร้างแบบแผนในการปกครองบ้านเมือง ซึ่งรวมถึงการจัดระบบการปกครอง การจัดการทหารและพลเรือน นอกจากนี้ก็มีการส่งเสริมทางด้านศิลปวิทยาและวรรณกรรมต่างๆ และการติดต่อกับต่างประเทศทั้งในด้านการค้าและการเมือง โดยที่การทนุบำรุงบ้านเมืองมีงานหลายด้านดังกล่าวมานี้ หากจะพิจารณาจากประวัติศาสตร์ทั้งสามสมัยจะเห็นว่า มีระยะเวลาและชนิดของการบำรุงส่งเสริมต่างกันสุดแต่เหตุการณ์ของบ้านเมืองและความสนพระทัยของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์

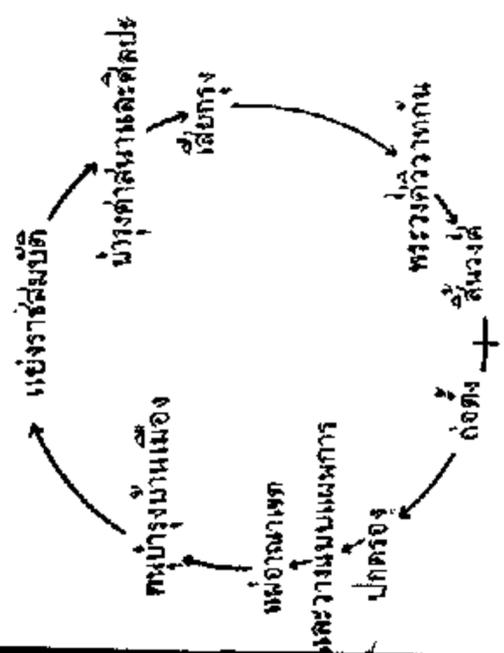
4. ยุคแห่งราชสมบัติและกบฏต่างๆ โดยลักษณะของการปกครองสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แบบที่ประเทศไทยนำมาใช้ เป็นแบบการปกครองที่ทำให้พระราชสมบัติเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาสูงสุดในแผ่นดินจึงปรากฏว่ามีการแก่งแย่งชิงราชสมบัติกันอยู่ตลอดมาทุกสมัย มากบ้างน้อยบ้างสุดแต่ปัจจัยหลายประการ (ดังที่จะวิเคราะห์โดยละเอียดยิ่งขึ้นในตอนท้าย) อย่างไรก็ตามก็เห็นว่า อาณาจักรสุโขทัยนั้นการชิงราชสมบัติมีน้อยกว่าสมัยอื่น ส่วนในสมัยอยุธยาตอนต้นมีบ่อยครั้งขึ้นแต่ก็ยังมีช่วงเวลาให้ตั้งตัวได้ใหม่ส่วนในสมัยอยุธยาตอนปลายนั้นมีการแย่งชิงราชสมบัติ การกบฏ การกล่าวหาเชื้อพระวงศ์บ่อยมาก และมีหลายครั้งที่ทำให้เกิดความไม่สงบอยู่หลายปีติดต่อกัน

5. ยุคศึกสงคราม ยุคนี้จะเห็นว่าต่างกับตอนเริ่มตั้งอาณาจักร ซึ่งการสงครามเป็นไปในทำนองแผ่ขยายอำนาจ การสงครามในชั้นนี้เป็นสงครามจากภายนอกที่เข้ามา รุกราน ภัยภายนอกนี้มีแต่สมัยสุโขทัยเท่านั้นที่ผู้รุกรานเป็นคนไทยด้วยกันเอง ส่วนในสมัยอยุธยาทั้งสองตอนนั้นเป็นภัยจากพม่าเป็นส่วนใหญ่ โดยมีเขมรและประเทศอื่นคอยซ้ำเติมเป็นส่วนประกอบ

จากการศึกษาวิเคราะห์ข้างต้นจะทำให้เห็นว่า อาณาจักรไทยมีลักษณะแห่งความเจริญและความเสื่อมคล้ายๆ กัน ก็มียุคก่อตั้ง ยุคขยายอาณาเขต ยุคบำรุงบ้านเมือง ยุคชิงสมบัติและยุคศึกประชิดติดพระนครอันเป็นปริโยสานต์ของสมัยนั้นๆ ชื่อนี้เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าอาณาจักรไทยมีลักษณะวิวัฒนาการคล้ายกัน ซึ่งหากจะพิจารณาจากวงจรข้างล่างนี้ก็จะทำให้เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

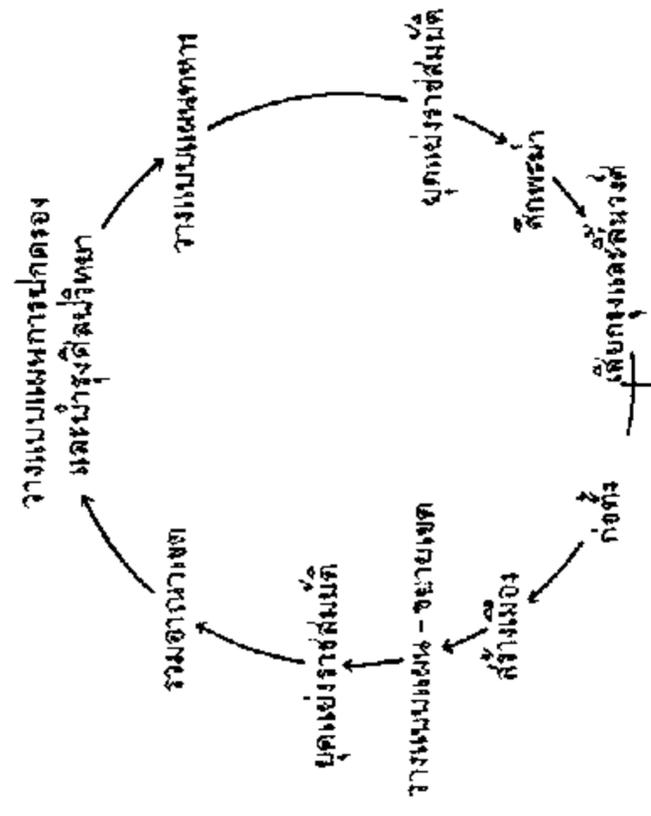
แผนภูมิที่ 2
พจนานุกรมเปรียบเทียบอาณาจักรไทยสมัยต่างๆ

สมัยสุโขทัย

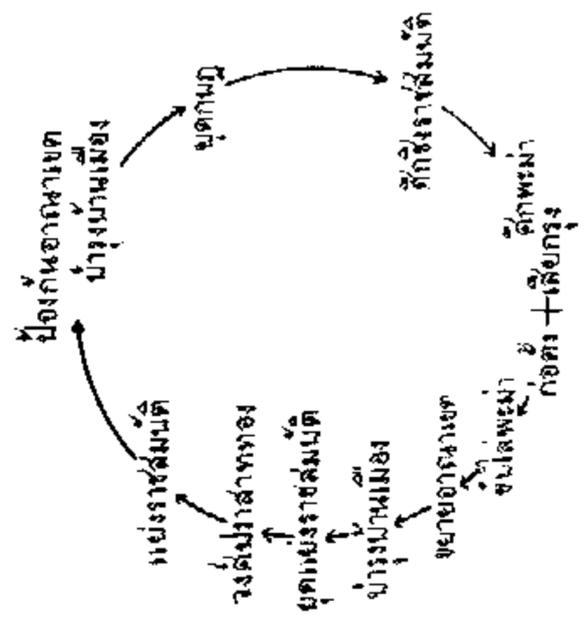
1800 1901

สมัยอยุธยาตอนต้น

1899 2117

สมัยอยุธยาตอนปลาย

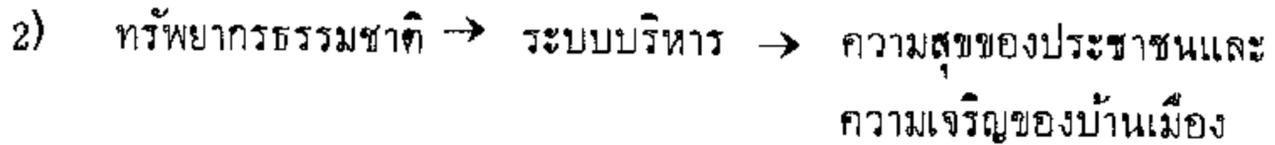
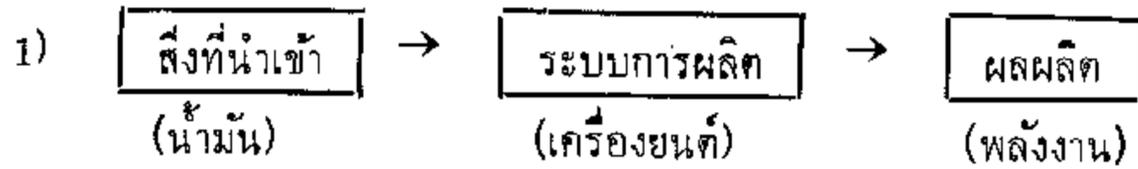
2127 2310

การศึกษาเปรียบเทียบความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักรไทยสามสมัยเท่าที่กล่าวมาข้างต้นนี้อาจพูดได้ว่าเป็นการศึกษาเปรียบเทียบไต่ไปทางคุณภาพ (Qualitative Analysis) ตามเกณฑ์เวลาและชนิดของเหตุการณ์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งแม้จะทำให้ได้เห็นลักษณะเหมือนและข้อแตกต่างอยู่บ้างก็ตาม แต่ผู้เขียนใคร่พิจารณาวิเคราะห์จากทางด้านปริมาณ (Quantitative Analysis) ด้วย กล่าวคือ ผู้เขียนขอเสนอแนวทางที่จะวัดความเจริญและความเสื่อมของแต่ละสมัยตามเกณฑ์เวลา (Time scale) ก่อน

ในการวัดตามปริมาณนี้ผู้เขียนจำเป็นต้องแสวงหาปัจจัยว่าความเจริญความเสื่อมของอาณาจักรนี้มีส่วนประกอบอย่างไรบ้าง และองค์ประกอบแต่ละตัวมีน้ำหนักอย่างไรแล้วจึงนำน้ำหนักเหล่านั้นมารวมกันทำให้ได้ทราบผลรวมเป็นระดับความเจริญของระยะนั้น ๆ เมื่อนำเลขระดับหลายระยะมาเขียนเป็นกราฟก็จะให้เห็นวิวัฒนาการของแต่ละสมัย เมื่อนำทั้งสามสมัยมาแสดงในกราฟเดียวกัน ก็จะแสดงให้เห็นวิวัฒนาการของสมัยต่าง ๆ เป็นการเปรียบเทียบกัน

เพื่อที่จะสร้างกราฟที่ดังกล่าวผู้เขียนได้พยายามศึกษาว่าการจัดระดับความเจริญของสังคมนี้เรามีวิธีการที่จะวัดได้อย่างไรบ้าง ซึ่งในปัจจุบันนี้นักสังคมศาสตร์มักวัดความเจริญของสังคมต่าง ๆ โดยใช้ปัจจัยไม่กี่ปัจจัย เช่น เฉลี่ยรายได้ประชาชาติ เฉลี่ยการใช้พลังงานไฟฟ้าต่อประชากรหนึ่งคน เฉลี่ยทรัพยากรตลอดจนคิดจากจำนวนประชากรและเนื้อที่เป็นต้น แต่ผู้เขียนคิดว่าวิธีวัดแบบนี้ยังไม่เป็นการครบถ้วนสมบูรณ์จึงใคร่ขอเสนอหลักวิธีวัดระดับความเจริญของสังคมดังนี้ คือ ก่อนอื่นควรจะวัดว่าในสังคมหนึ่ง ๆ มีทรัพยากรอย่างไรบ้างและมีระบบจักรกลอย่างไรที่จะนำทรัพยากรนั้นมาใช้ให้เกิดเป็นผลผลิตอย่างใดบ้างหรืออาจเทียบได้ง่าย ๆ กับการใช้น้ำมันเชื้อเพลิงป้อนเข้าเครื่องจักรกลได้ผลเป็นพลังงานออกมา ซึ่งอาจจะเขียนเป็นแบบ (Model) ได้ดังนี้²

² ตัวอย่าง (Model) ที่นำมาเสนอในที่นี้ผู้เขียนได้แก้ไขปรับปรุงมาจากตำราแบบทางวิชาการงานบุคคล ซึ่งเป็นแนวความคิดมาจากบทความของศาสตราจารย์ William J. Siffin เรื่อง "Personnel Processes of the Thai Bureaucracy" ใน Ferral Heady and Sybil L. Stokes, eds, *Papers in Comparative Public Administration*. Ann Arbor: Institute of Public Administration, University of Michigan, 1962 pp. 207-228. ในบทความนี้ชี้ให้เห็นว่า การบริหารงานบุคคลมีกระบวนการ 3 ขั้นตอนคือ 1. Procurement of Resources, 2. Structuring of Resources into Organization. 3. Energizing of the structured resources ซึ่งมีความหมายคล้ายกับ ขั้นที่ 1 และ 2 ของสมการ 1 ของ ผู้เขียน

อย่างไรก็ดีข้อมูลเท่าที่ปรากฏอยู่ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่ผู้เขียนตรวจพบไม่
ใคร่มีข้อมูล ที่จะอธิบายสภาพทั้งสามขั้นดังกล่าวได้โดยตรงจึงต้องใช้วิธีตีความโดยอนุมานตั้ง
ต่อไปน

ทรัพยากรของชาติ = อาจพิจารณาได้จากพระราชอาณาเขตเพราะอาณาเขต
รวมถึงประชากรและทรัพยากรอื่น ๆ เข้าไว้โดยพร้อม
มูล

ระบบบริหาร = อาจพิจารณาได้จากระเบียบแบบแผนในการบริหารราช
การทั้งในส่วนภูมิภาค ทั้งการทหารและการพลเรือน
ทั้งนี้ได้รวมพิจารณาถึงประสิทธิภาพของบรรดาข้าราชการ
ในการนำทรัพยากรของชาติมาบริหารให้เกิด
ประโยชน์

ผลของการบริหาร = มีทางจะทำให้เกิดผลผลิตของการบริหารได้สองแบบ
คือ ส่วนที่เกี่ยวกับความสงบ และส่วนที่จะทำให้เกิด
ความเจริญ

ฉะนั้น ผู้เขียนจึงเห็นสมควรให้นำหนักของส่วนต่าง ๆ ดังนี้คือ

รวมผลการวัดองค์ประกอบของสังคม 3 ด้านใหญ่ได้ 5 ส่วน แต่โดยที่ประเทศ
ไทยในสมัยทั้งสามนั้นประกอบด้วยเหตุการณ์ต่าง ๆ มากมาย จึงได้พิจารณาแบ่งระดับของ
ความเจริญในแต่ละส่วนออกเป็น 4 อันดับ ฉะนั้น เพื่อมิให้ต้องคิดวางระดับความเจริญให้
เป็นเศษส่วน จึงคิดค่าสูงสุดของแต่ละส่วนเท่ากับ 4 คะแนน (อาณาเขตได้คะแนน 2 เท่า

เป็น 8 ส่วน) คะแนนรวมสูงสุดในแต่ละช่วงเวลาจึงเป็น 20 คะแนน และ 0 คะแนนในกรณีที่ตั้งกาลพิณาศ เช่นในคราวที่พระราชอาณาเขตกว้างขวางที่สุดในสามสมัยนี้ในแผ่นดินพระนเรศวรมหาราชและพระเอกาทศรถ จึงคิดให้ 8 คะแนน ส่วนรัชกาลอื่น ๆ มีอาณาเขตน้อยลงก็คิดให้น้อยลงตามส่วน หรือเกณฑ์วัดความเจริญในการทนุบำรุงบ้านเมืองในทุกค้ำนั้นเห็นว่าพระเจ้าลิไท พระบรมไตรโลกนาถ พระนารายณ์มหาราช ทรงทนุบำรุงบ้านเมืองสูงที่สุดจึงให้คะแนนรัชกาลละ 4 คะแนน ฯลฯ ไปรคตุเกณฑ์การค้ำนวนรายละเอียคข้างล่างนี้

เกณฑ์การค้ำนวนระดับความเจริญของอาณาจักร

1. พระราชอาณาเขต : ทั้งสยามประเทศและเมืองขึ้นขยายเต็มที่ 8 เมืองขึ้นน้อย 7 เขตขนาดปัจจุบัน 6 เขตเกือบเท่าปัจจุบัน 5 เขตประมาณก่อนของปัจจุบัน 4 เขตกึ่งหนึ่ง 3 เขตขนาดภาค 2 เขตขนาดเมืองใหญ่ 1 ถูกแบ่งแยก 0
2. การจัดการปกครอง : ทั้งฝ่ายทหารพลเรือนเมืองหลวงและภูมิภาคทั้งในแบบแผนและตัวบุคคลเป็นระเบียบเรียบร้อย 4 ค่อนข้างเรียบร้อย 3 เรียบร้อยปานกลาง 2 ไม่ใคร่เป็นระเบียบ 1 แยกแยกระส่ำระสาย 0
3. การทนุบำรุงบ้านเมือง : รวมทั้งศิลปวิทยา, วรรณกรรม, การศาสนา, การค้าขาย, การติดต่อต่างประเทศนั้นรุ่งเรืองมาก 4 ค่อนข้างดี 3 ปานกลาง 2 ไม่ใคร่มีการส่งเสริม 1 ขาดการส่งเสริม 0
4. ความสงบเรียบร้อย : ประชาชนมีความสุขสำราญ 4 ปกติสุขหรือมีสงครามแผ่อานาเขต 3 มีกบฏย่อยหรือข้าศึกชายแดน 2 กบฏใหญ่หรือมีศึกประชิดพระนคร 1 เสียกรุง 0

จากหลักเกณฑ์ค้ำกล่าวข้างต้นผู้เขียนได้วิเคราะห์เอกสารทางประวัติศาสตร์แล้วได้ให้คะแนนแก่รัชกาลต่างๆ ดังปรากฏตามตารางข้างท้ายนี้ (คะแนนของแต่ละรัชกาลคิดเฉลี่ยเหตุการณ์ในแต่ละค้ำนตลอดเวลารัชกาลนั้นๆ)

ตารางที่ 1 —ก. การให้คะแนนระดับความเจริญความเสื่อมของสมัยสุโขทัย

	แรกตั้ง	ขุนศรีวิ	บาลเมือง	รามคำแหง	เลอไทย	ลือไทย	ไสยลือไทย	ธรรมราชาที่ 3	ธรรมราชาที่ 4
อาณาเขต	1	2	2	5	4	3	2	2	2
การปกครอง	1	2	2	3	3	3	3	3	2
การทนุบำรุง	1	2	2	3	3	4	1	1	1
ความสงบ	1	3	3	3	2	1	1	1	0
รวม	4	9	9	14	12	11	7	7	5

ตารางที่ 1 —ข. การให้คะแนนระดับความเจริญความเสื่อมของสมัยอยุธยาตอนต้น

	แรกตั้ง	อู่ทอง	พ่งัว	ทองสน	รามเสวี	รามราชา	นครอินทร์	สามพระยา	ไทรโถกนารถ	บรมราชา 3	พระเชษฐา	อภิตยวงศ์	รัชฎาธิราช	ชัยราชา	แก้วฟ้าวงษา	จักรพรรดิ	มหินทรา
อาณาเขต	2	3	3	3	4	4	4	5	6	6	6	6	6	6	6	4	3
การปกครอง	1	2	2	2	2	2	2	2	3	3	4	4	2	3	1	2	2
การทนุบำรุง	1	3	3	2	3	1	3	3	4	3	3	2	2	3	0	2	1
ความสงบ	2	3	3	2	3	2	3	3	3	3	4	3	2	2	1	1	0
รวม	6	11	11	9	12	9	12	13	16	15	17	15	12	14	8	9	6

ตารางที่ 1 - ก. การให้คะแนนระดับความเจริญและความเสื่อมของสมัยอยุธยาตอนปลาย

	แรกตั้ง	มหาธรรมราชา	นเรศวร	เอกาทศรถ	ศรีเสาวภาคย์	ทรงธรรม	เชษฐาธิราช	อาทิตยวงศ์	ปราสาททอง	เจ้าฟ้าไชย	ศรีสุธรรม	นารายณ์	เทพราชา	พระเจ้าเสือ	ท้ายสระ	บรมโกศ	อุทุมพร	เอกทัศ
อาณาเขต	3	5	8	8	8	6	6	6	6	6	6	7	6	6	6	6	6	3
การปกครอง	2	3	3	3	1	3	2	1	3	2	2	3	3	3	2	2	2	1
การทนุบำรุง	1	3	3	4	1	3	2	1	2	1	1	4	2	1	1	1	1	0
ความสงบ	0	2	3	4	1	3	1	1	3	1	1	3	1	2	2	1	1	0
รวม	6	13	17	19	11	15	11	9	14	10	10	17	12	12	11	10	10	4

ท่านผู้อ่านที่เป็นนักประวัติศาสตร์และนักสังคมศาสตร์คงจะเห็นได้แล้ว การศึกษาคำนวณเพื่อวิเคราะห์เชิงปริมาณดังที่ผู้เขียนได้นำมาทดลองใช้นั้นอาจจะมีข้อบกพร่องได้หลายตอนเช่น ความสมบูรณ์ของตัวแบบตามสมการ 1). และการนำเอกสารประวัติศาสตร์มาอนุโลมให้เข้าตัวแบบดังปรากฏในสมการ 3). และการตีค่าขององค์ประกอบแต่ละตัว และข้อที่น่าเป็นห่วงที่สุดก็คือการให้คะแนนองค์ประกอบแต่ละตัวนั้น ข้อเหล่านี้ผู้เขียนยอมรับว่าอาจจะเกิดการตีค่าผิดพลาดได้เพราะเป็นการวินิจฉัยตามคุณค่า (Value Judgement) เท่าที่ผู้เขียนค้นพบและตีค่า อย่างไรก็ตามผู้เขียนเชื่อว่าวิธีวิเคราะห์แบบนี้ก็ยังมีค่ากว่าแบบวิเคราะห์เชิงคุณภาพอยู่มาก และข้อบกพร่องของการวิเคราะห์เชิงปริมาณแบบนี้ อาจจะปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้นเมื่อทราบองค์ประกอบและเอกสารต่าง ๆ โดยละเอียดยิ่งขึ้นในอนาคต

สำหรับการให้คะแนนตามที่คุณเขียนได้คิดออกมานี้จะเห็นว่าสามารถนำไปเปรียบเทียบได้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทุกรัชกาลทุกสมัยอย่างเที่ยงตรงพอสมควร ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยสุโขทัยนั้น เมื่อตอนเริ่มต้นก็มีขุนเดิมอยู่บ้าง ขุนเดิมนั้นมีน้อยกว่าขุนเดิมของพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งมีเท่า ๆ กับขุนเดิมของพระมหาธรรมราชา และคะแนนตอนต้นและตอนสิ้นยุคของแต่ละสมัยก็เห็นจะตรงกับความเป็นจริงอยู่มาก นอกจากนั้นยุคเจริญรุ่งเรืองที่สุดของสมัยต่าง ๆ

คือในแผ่นดินพ่อขุนรามคำแหง ยุคพระบรมไตรโลกนาถถึงพระเชษฐาธิราชกับยุคพระนเรศวรมหาราช—เอกาทศรถ และในแผ่นดินพระนารายณ์มหาราชนั้นก็ดูจะตรงกับความเห็นของนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่อยู่แล้ว จะมีข้อนำสังเกตก็คือคะแนนในแผ่นดินพระเชษฐาสูงกว่าแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถก็เป็นเพราะแผ่นดินพระเชษฐาปราศจากศึกสงครามและมีการจัดแบบแผนบริหารฝ่ายทหารขึ้นสำเร็จตามแผนที่พระบรมไตรโลกนาถได้วางไว้ ส่วนการที่พระเอกาทศรถมีคะแนนสูงกว่าพระนเรศวรมหาราชก็เนื่องด้วยพระองค์ทรงหนุนบ้านเมืองเต็มทีและบ้านเมืองก็อยู่ในความสงบยิ่งกว่าสมัยใดจึงเห็นว่าคะแนนที่ปรากฏอยู่ในรัชกาลต่างๆ นี้จะพอใช้เป็นมาตรฐานในการศึกษาได้ไม่น้อยกว่าคำบรรยายโวหารใดๆ

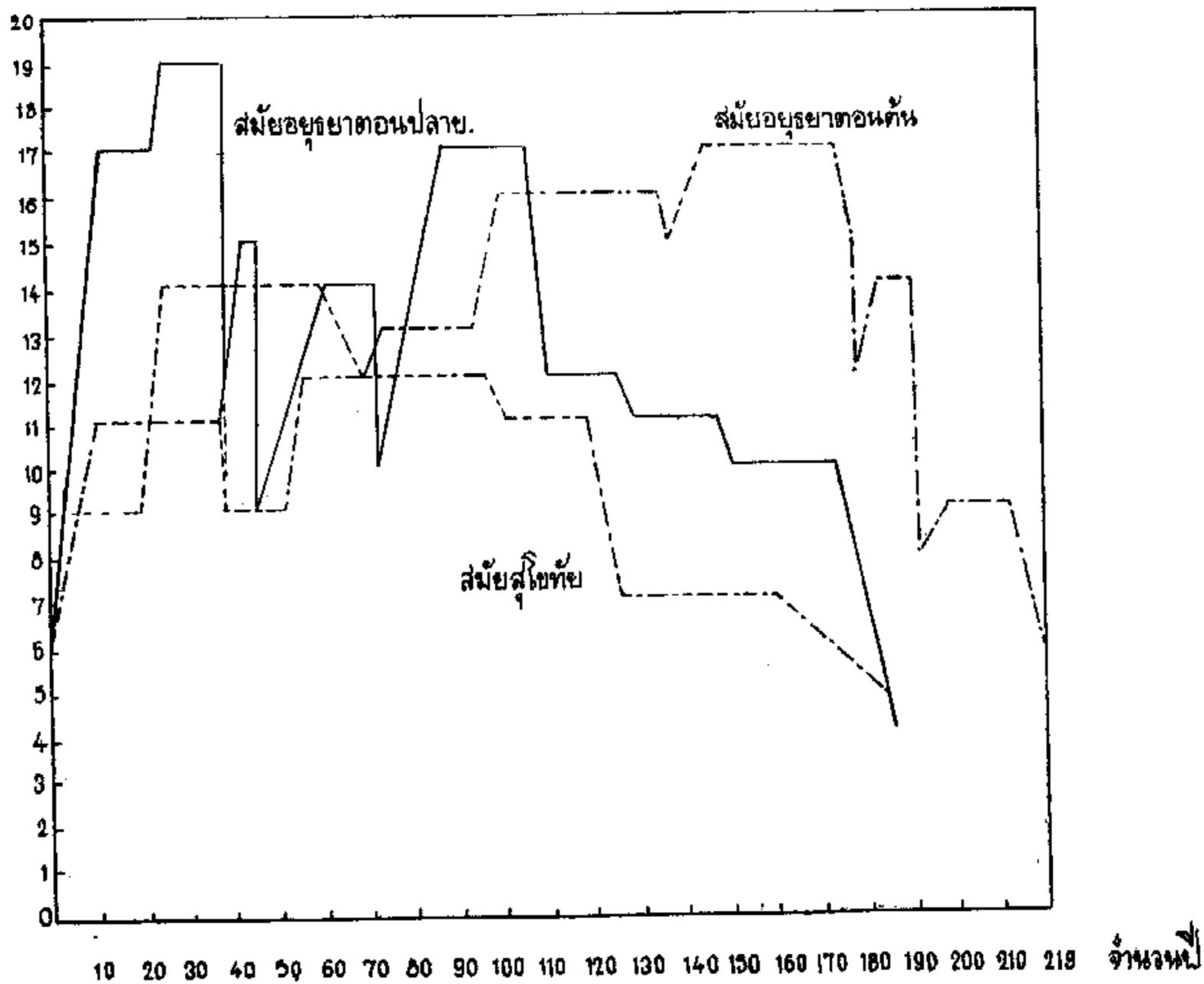
เมื่อผู้เขียนได้ให้คะแนนไว้ครบถ้วนทุกรัชกาล (นอกจากในกรณีครองราชย์สองครั้งหรือช่วงเวลาสั้นๆ เท่านั้น) แล้วจึงได้ลองทำกราฟท์มาเสนอเพื่อจะได้เห็นวิวัฒนาการของอาณาจักรไทยในสมัยทั้งสามเป็นการเปรียบเทียบกันโดยรวมเกณฑ์เวลาประกอบด้วยตั้ง

๕ 3
น

³ แผนภูมิที่ 1-3 จัดทำโดยคุณวุฒิชัย จันทวงศ์ ซึ่งผู้เขียนขอขอบคุณเป็นอย่างมาก

แผนภูมิที่ 3 แสดงระดับความเจริญของอาณาจักรไทยสมัยต่างๆ

คะแนนระดับความเจริญ

III. ปลายเหตุของความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักรไทยสมัยต่าง ๆ

จากการวิเคราะห์เหตุการณ์ในตอนที่แล้ว ท่านผู้อ่านก็คงจะเห็นว่าอาณาจักรไทยในสมัยทั้งสามนั้นมีขั้นตอนของการวิวัฒนาการคล้าย ๆ กัน และเหตุของความเสื่อมโทรมสำคัญ คือ การแก่งแย่งราชสมบัติกันจนกระทั่งถึงการมีศึกศัตรูจากภายนอกมาทำลายให้ศูนย์สิ้นอิสรภาพไปคล้าย ๆ กัน แต่การพิจารณาในตอนนั้นเป็นการพิจารณาที่ตัวเหตุการณ์และผลของเหตุการณ์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจะไม่ทำให้ผู้ศึกษาได้รับบทเรียนหรือความเข้าใจที่ถูกต้องได้เท่ากับศึกษาที่สาเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมนั้น ๆ โดยมีรายละเอียดแสดงความเป็นมาโดยสมควร ฉะนั้นในตอนที่สามนี้และในตอนต่อไป ผู้เขียนจะได้ลองศึกษาในเชิงวิเคราะห์สาเหตุของความเจริญและความเสื่อมดังกล่าว

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Study) ที่ผู้เขียนพูดถึงนี้หมายความถึงการนำเหตุต่าง ๆ มาวิเคราะห์หาตัวร่วมสำคัญ ๆ ยิ่งกว่าจะเป็นการสาวจากผลแล้วโยงมาหาเหตุตามขั้นตอนของปรากฏการณ์แต่ละเรื่องอย่างทีนิยมทำกันอยู่ทั่วไป เพราะอาจจะทำให้สาวโยงไปได้ถึงสาเหตุเล็กน้อยหมุมหมิมจำนวนมากอันไม่เกิดประโยชน์แก่การศึกษาเปรียบเทียบในระดับกว้างเช่นที่ต้องการในบทความนี้ ดังนั้นวิธีวิเคราะห์ของผู้เขียนจึงมุ่งหาตัวร่วมสำคัญ ๆ เสียก่อน ว่าความเจริญและความเสื่อมมีเหตุมาจากตัวร่วมเดียวกันอย่างไรบ้าง แล้วจัดทำให้ตัวร่วมนั้นมีลักษณะเป็นกลาง (Value Neutral) เสียก่อนแล้วจึงพิจารณาปัจจัยประกอบที่ทำให้เกิดความเจริญและความเสื่อมอย่างไร เช่น ความสามัคคีเป็นตัวร่วมเป็นกลางซึ่งในตัวของมันเองไม่มีผลดีผลร้ายแต่อย่างใด จนกว่าจะเพิ่มปัจจัยเช่นว่า การมีความสามัคคีและการแตกสามัคคี จึงจะเกิดผลดีผลร้ายได้

จากการศึกษาวิเคราะห์ในแนวนี้ทำให้ผู้เขียนได้พบเหตุสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นผลให้เกิดความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักรไทยสมัยต่าง ๆ อยู่เพียง 4 ประการคือ ภัยภายนอก องค์ประมุข ลักษณะข้าราชการ และความสามัคคี โดยแต่ละเหตุก็มีข้อปลีกย่อยลงไปอีกคงที่จะได้พิจารณาเป็นลำดับไป

อย่างไรก็ดีผู้เขียนได้พิจารณาเห็นว่าเหตุต่าง ๆ ทั้ง 4 ประการนี้มีลักษณะใกล้ชิดมากกว่าผลมากอาจเรียกได้ว่าเหตุที่นำไปสู่ผลโดยตรง ซึ่งนักศึกษาระดับมัธยมศึกษาบางท่านเรียกว่า

เหตุปัจจุบัน (Immediate cause) ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าในสภาพสังคมต่าง ๆ ทั่วไปนั้นเหตุปัจจุบัน เป็นปลายเหตุอันพิสูจน์ได้ง่ายว่าได้นำไปสู่ผลอย่างไรบ้าง แต่การจะวิเคราะห์เพื่อให้ได้ประโยชน์ในการศึกษาอย่างแท้จริงนั้นควรพยายามค้นหาเหตุอันเป็นต้นเหตุหรือเหตุอันเป็นรากฐานที่จะนำไปสู่ปลายเหตุและผลอีกต่อหนึ่ง นักประวัติศาสตร์บางท่านเรียกเหตุชนิดนี้ว่าเหตุที่แท้จริง (Real Cause) เพื่อประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอย่างเต็มที่ ผู้เขียนจึงจะนำ "ต้นเหตุ" นั้นมากล่าวในตอนต่อไป ส่วน "ปลายเหตุ" จะนำมาอธิบายในตอนนี้เป็นลำดับไป

1. ภัยจากภายนอก ภัยจากภายนอกนั้นในตัวของมันเองไม่อาจก่อให้เกิดผลดีหรือร้ายได้ เพราะตามปกติแล้วประเทศชาติ สังคมและแม้แต่ออกชนแต่ละคน ต่างก็มีภัยภายนอกอยู่ แวดล้อมตัวตลอดเวลาโดยไม่ส่งผลอย่างใดมาถึง ภัยจะเริ่มส่งผลมาถึงก็ต่อเมื่อมีความเคลื่อนไหวเกิดขึ้นในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่าย และการจะถือว่าภัยภายนอกอย่างไรจะเป็นผลดีหรือผลร้ายต่ออาณาจักรใดนั้นก็สุดแต่ภาวะแวดล้อมหลายประการด้วยกันจนยากที่จะศึกษาให้ทราบได้แน่ชัด ดังจะเห็นได้ว่าภัยจากการกดขี่ข่มเหงของขอมก็ดี ภัยจากโรคระบาดและความขัดสนในการทำมาหากิน ตลอดจนภัยจากการกดขี่ของพม่าก็ดี เหล่านี้เป็นผลทำให้เกิดราชอาณาจักรสุโขทัย อโยธยา และการกู้เอกราชจากพม่าครั้งแรกทั้งสิ้น คือเป็นภัยที่ทำให้เกิดชาติไทยขึ้น แต่ภัยจากการคุกคามของพระเจ้าอู่ทอง ภัยจากพม่า ในตอนที่มิราชอาณาจักรอยู่แล้วกลับเป็นภัยที่ได้ผลร้าย เพราะเป็นภัยสุดท้ายที่นำความพิบัติมาสู่อาณาจักรทั้งสาม

จากการศึกษารายละเอียดทำให้เห็นว่าภัยจากอโยธยาต่อสุโขทัยและภัยจากพม่าต่ออโยธยาเป็นภัยในชั้นปลายสุดก็จริง แต่ก็มีภัยสำคัญที่สุดที่นำมาซึ่งความพิบัติ ตรงกันข้ามหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกือบจะพิสูจน์ได้ว่าการรุกรานจากพม่าในสมัยอโยธยาทั้งสองคราวนั้นไม่อาจทำให้กรุงแตกได้ กล่าวคือในคราวศึกหงสาวดีครั้งเสียกรุงครั้งแรกนั้น แม้พม่าจะยกพลมาเป็นทัพประชัยพร้อมพร้อมแสนยานุภาพมาล้อมกรุงถึง 9 เดือนแล้วก็ตาม แต่ก็ยังตีกรุงไม่ได้จนพระยาจักรีทรยศรับอาชามาเป็นไส้ศึกและวางกำลังในพระนครให้อ่อนแอ หากไม่มีไส้ศึกแล้วไทยก็คงจะต่อสู้ไปได้อีกเดือนหนึ่ง พม่าก็ต้องถอยทัพไปเองเพราะจวนฤดู

นำหลาก⁴ การเสียดกรุงครั้งที่สองก็เช่นกัน พม่ายกทัพมาแต่เสมือนเป็นกองโจรไพร่พลก็มีเพียงเรือนหมื่นเท่านั้น หากผู้นำไทยไม่อ่อนแอ ข้าราชการบริพารมีฝีมือสักหน่อยหรือแม้แต่เพียงว่าถ้าพระเจ้าอู่ทุมพรลาผนวชมาช่วยรบอย่างศึกคราวแรกครั้งพระเจ้าอลองพญาแล้วก็คงไม่เสียดกรุง⁵

ส่วนการที่ยุทธยามีชัยชนะต่อกรุงสุโขทัยนั้น ผู้เขียนมีความรู้สึกเห็นใจว่าอาณาจักรอยุธยาได้เปรียบทางพละกำลังอยู่มากน่าจะใช้กำลังเอาชนะได้โดยไมยากนัก แต่ผู้เขียนก็สงสัยว่าเมื่อครั้งเปลี่ยนแผ่นดินพระเจ้าเลอไท่นั้นคงจะมีศึกกลางเมืองขนาดใหญ่กรุงศรีอยุธยาจึงฉวยโอกาสไปยึดเมืองชัชวาทไว้ได้ เมื่อพระเจ้าลิไทได้ครองราชย์แล้วจึงไปขอคืน (รัชกาลนี้กรุงสุโขทัยก็ยังสามรถต้านทานทัพอยุธยาได้อีกหลายครั้งจนเป็นเหตุให้อ่อนกำลังลงเรื่อย ๆ) นอกจากนี้ยังสงสัยว่าอาจจะมีกษัตริย์องค์อื่นมาปกครองก่อนพระเจ้าลิไทและพระเจ้าไสยลือไทอันเป็นแผ่นดินที่เสียดกรุงอยุธยาก็ได้⁶

หลักฐานดังกล่าวพิสูจน์ให้ผู้เขียนเห็นว่า ภัยภายนอกนั้นมิใช่เหตุสำคัญของความเจริญหรือความเสื่อมที่แท้จริง ข้อความในตอนต่อไปจะช่วยชี้ให้เห็นความสำคัญของเหตุภายในราชอาณาจักรได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2. องค์ประมุข โดยที่การปกครองประเทศไทยในสมัยนั้นเป็นการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ฉะนั้นองค์พระประมุขจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการบริหารประเทศเป็นจุดที่ก่อให้เกิดความเจริญหรือความเสื่อมได้โดยตรง นอกจากนี้ยังปรากฏว่าจากหลักฐานเอกสารที่มีอยู่ต่างก็ได้แสดงรายละเอียดในเรื่องที่เกี่ยวกับองค์ประมุขอย่างดีถ้วนมากพอแก่การจะพิจารณาวิเคราะห์ได้หลายแง่หลายมุม ซึ่งผู้เขียนจะขอวิเคราะห์ในขั้นใหญ่ ๆ เสียก่อน คือพิจารณาจากท่านลักษณะผู้นำ และลักษณะส่วนพระองค์แล้วจึงจะจำแนกรายละเอียดอีกทีหนึ่ง

⁴ คุรายละเอียดได้จาก พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา หรือจาก ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๘ เรื่องไทยรบพม่าของสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ

⁵ Ibid.

⁶ ดูพระปวโรฬารวิทยาและเพื่อน, *op.cit.*, น. 94-5 และ 97 และปรากฏจากศิลาจารึกที่พบใหม่ใน พ.ศ. 2496 กล่าวถึงลำดับกษัตริย์วงศ์พระร่วงมีมากกว่าที่ทราบกันอยู่เดิม คุความเห็นของกรมศิลปากร ในประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 2, พระนคร : ก้าวหน้า, 2507, หน้าบัญชีท้ายหน้า 1224 (ญ)

ก. ลักษณะผู้นำ การศึกษาทางด้านลักษณะผู้นำผู้เขียนจะพยายามนำหลักวิชาทางบริหาร มาเป็นหลัก คือพิจารณาจากค่านที่ผู้นำได้รับอำนาจ ขอบเขตแห่งอำนาจ และวิธีใช้อำนาจ⁷ ดังต่อไปนี้

1) ลักษณะที่องค์ประมุขได้รับพระราชอำนาจ จากการศึกษาเหตุผลการใน ประวัติศาสตร์ในสมัยต่างๆ ทำให้เห็นว่าลักษณะที่องค์ประมุขได้รับราชสมบัตินั้นมีไม่เหมือนกัน และเป็นเหตุโดยตรงที่ก่อให้เกิดความเจริญหรือความเสื่อมได้มาก กล่าวคือ หากเป็นการ ขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติโดยความเรียบร้อยถูกต้องตามทำนองคลองธรรมและได้รับความ ยินยอมหรือยำเกรงจากบรรดาข้าราชการและประชาชนแล้ว โอกาสที่พระมหากษัตริย์พระ- องค์นั้นจะทรงสร้างความสำเร็จให้แก่ประเทศก็มีมาก เช่น พ่อขุนรามคำแหง พระบรมไตร- โลกนาถ พระเชษฐาธิราช (พระรามาธิบดีที่ 2-โอรสพระบรมไตรโลกนาถ) และพระ- นเรศวรมหาราช

หากการขึ้นครองราชบัลลังก์เป็นไปโดยขลุ่ยขลุ่ย เช่นมีเจ้านายพระองค์อื่นขัด ขวาง หรือมีพระเชษฐา-อนุชาที่เข้มแข็งกว่า หรือข้าราชการไม่ยินยอมพร้อมใจก็มักจะดำรง ราชสมบัติไปไม่ได้นานหรือราบรื่น เว้นแต่จะทรงมีพระเดชานุภาพอย่างแท้จริงจนสามารถ ขจัดราชศัตรูได้หมดสิ้นก็อาจจะครองราชสมบัติไปได้ยั่งยืน ถึงกระนั้นก็ย่อมมีการแตกแยก ระส่ำระสายในหมู่พระราชวงศ์และข้าราชการ ซึ่งต้องยุติกันด้วยการใช้กำลังเข้าประหัตประ- หาทกันอันเป็นเหตุให้ราชอาณาจักรเกิดความเสื่อมโทรมลงหรือไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร ตัวอย่าง ในเรื่องนี้มีมากเช่นในแผ่นดินพระเจ้าลิไท ขุนหลวงพะงั่ว พระนครอินทร์ พระศรีเสาวภาคย์ พระเจ้าทรงธรรม พระเจ้าปราสาททอง พระนารายณ์ และกษัตริย์ในวงศ์บ้านพลูหลวง เกือบทุกพระองค์

การขึ้นครองราชย์นี้โดยส่วนรวมแล้วนับว่ามีเหตุการณ์ขลุ่ยขลุ่ยมากเท่ากับการ เปลี่ยนแผ่นดินโดยสงบ กล่าวคือ ในทั้งสามยุคนี้มีการเปลี่ยนแผ่นดินรวมกัน 40 ครั้ง เป็น การผลัดแผ่นดินโดยราบรื่น 20 ครั้ง นอกนั้นเป็นการผลัดแผ่นดินที่มีเหตุการณ์ทั้งสิ้น การ ศึกษาในเรื่องความชอบธรรม (Legitimacy) ในการได้รับราชสมบัติจึงเป็นสิ่งที่น่าศึกษามาก

⁷ดู ชูบ กาญจนประกร "แบบของผู้นำ" ใน *ภาวะผู้นำเชิงสร้างสรรค์ : วารสารรัฐประ- ศาสนศาสตร์ฉบับพิเศษ*, 2507, พจนนคว : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2509, น. 47-9.

2) ลักษณะแห่งขอบเขตของพระราชอำนาจขององค์พระประมุข แม้ว่าพระมหากษัตริย์ไทยจะมีพระราชอำนาจเป็นล้นพ้นดังที่เรียกว่า เจ้าแผ่นดิน เจ้าชีวิตก็ตาม แต่ตามข้อเท็จจริงแล้วพระฉายานามต่าง ๆ นั้นเป็นเรื่องของทฤษฎียิ่งกว่าปฏิบัติ เพราะในทางปฏิบัตินั้น พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงมีขอบเขตที่จะใช้พระราชอำนาจไม่เหมือนกัน (โดยไม่ต้องคำนึงถึงพระราชอาณาเขต) หากพระองค์ใดมีขอบเขตที่จะใช้พระราชอำนาจมาก ก็มีโอกาสจะนำความเจริญหรือความเสื่อมมาได้มาก แล้วแต่จะทรงใช้อำนาจอย่างไร แต่ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่มีพระราชอำนาจเต็มที่แล้วก็จะเป็นทางให้เกิดความปั่นป่วนการจลาจลได้มากกว่าจะเป็นทางแห่งความเจริญ

การศึกษาถึงผลในแง่หนึ่งจึงอยู่ที่ว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใดถูกใครเข้ามามีส่วนในการใช้พระราชอำนาจบ้าง และใช้ในทางใด เช่นในแผ่นดินพ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนบาลเมืองนั้น พ่อขุนรามคำแหงมีส่วนร่วมใช้อำนาจในด้านต่าง ๆ มาก แต่ก็เข้าไปในทางส่งเสริมพระบรมเชษฐาภาพของพระมหากษัตริย์ที่ครองแผ่นดินอยู่เหมือนคราวพระมหาธรรมราชาและพระนเรศวรมหาราช แต่ในแผ่นดินพระราเมศวรครั้งแรก พระเจ้าทองหล่อ พระยอกฟ้า พระมหินทราธิราชและพระเจ้าอู่ทองพร ฯลฯ นั้นการมีพระราชวงศ์ผู้ใหญ่กลับเป็นอุปสรรคต่อการบริหารราชการ จนเป็นเหตุให้ต้องสละราชบัลลังก์หรือนำมาซึ่งความพินาศ ในบางครั้ง เช่นคราวแผ่นดินพระรามราชาธิราช และพระเชษฐา-พระอาทิตย์วงศ์ (พระโอรสพระเจ้าทรงธรรม) อำมาตย์ผู้ใหญ่เองเป็นเหตุให้เสียราชสมบัติและพระชนม์ได้ เหตุการณ์เหล่านี้แสดงว่าแม้จะได้ครองราชสมบัติแล้วพระมหากษัตริย์ก็มีได้มีพระราชอำนาจเต็มที่เหมือนที่กล่าวไว้ในพระราชกำหนดกฎพระอัยการต่าง ๆ

พระชันษา ของพระประมุขเมื่อทรงเริ่มเถลิงราชสมบัติรู้สึกว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับขอบเขตของพระราชอำนาจดังที่กล่าวในข้อนี้ กล่าวคือหากพระมหากษัตริย์ขึ้นครองราชย์ เมื่อพระชนม์ยังน้อยอยู่นั้นทำให้ต้องมีผู้อื่นอ้างพระบรมราชโองการแทน ทำให้ไม่มีพระราชอำนาจที่แท้จริงเลย และในประวัติศาสตร์สามสมัยนั้นปรากฏว่าเยาวกษัตริย์ทุกพระองค์ถูกปลงพระชนม์ทั้งสิ้นคือ พระเจ้าทองหล่อ (15 พรรษา) พระรัชฎาธิราชกุมาร (5 พรรษา) พระแก้วฟ้า (12 พรรษา) และพระอาทิตย์วงศ์ (8 พรรษา) นี้เป็น

การนับเฉพาะพระองค์ที่ทราบพระชนมายุแน่นอน ส่วนพระองค์ที่ไม่ทราบปีที่ประสูติและถูกกำจัดจากราชสมบัตินั้นคงจะมีอีกหลายพระองค์

ข้อที่น่าสังเกตในกรณีนี้ก็ คือบรรดาพระมหากษัตริย์ที่ทรงก่อตั้งบ้านเมืองนั้น นอกจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์แล้วทุกพระองค์ทรงรับราชสมบัติเมื่ออายุในวัยฉกรรจ์ทั้งสิ้น คือพระเจ้าอู่ทองเมื่อมาสถาปนาอยุธยาเป็นเมืองหลวงมีพระชนมายุ 36 พรรษาหลังจากที่ครองหัวเมืองในแคว้นสุพรรณภูมิมาแต่พระชนม์ได้ 30 พรรษา ส่วนพระนเรศวร ขึ้นครองราชย์เมื่อพระชนม์ 33 พรรษา พระเจ้ากรุงธนบุรีขึ้นครองเมื่อพระชนม์ 34 พรรษา แต่ทั้งนี้ทุกพระองค์ได้ทรงรับพระราชภาระในราชการสงครามมาก่อนหน้านั้นหลายปี นอกจากนี้หากจะศึกษาพระประวัติของพระมหากษัตริย์ที่มีชื่อเสียงส่วนใหญ่ก็ได้แสดงฝีมือพระหัตถ์ให้เห็นมาแต่ยังทรงพระเยาว์ เช่นพ่อขุนรามคำแหงชนช้างชนะเจ้าเมืองฉอดเมื่อพระชนม์ได้ 19 พรรษา พระบรมไตรโลกนาถทรงขึ้นไปครองเมืองเหนือแต่ยังพระชนม์น้อย (ถ้าทรงประสูติ 1975 และขึ้นไปครองพิษณุโลกเมื่อ 1981 ก็มีพระชนม์เพียง 6 พรรษา อย่างไรก็ตามทรงขึ้นครองราชสมบัติกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. 1991 คือ 16 พรรษา และอยู่ในราชสมบัตินานถึง 40 ปี) พระเชษฐาธิราชไอรสองค์ที่สองก็มารับราชสมบัติต่อจากพระเจ้าพี่เมื่อพระชนมายุเพียง 18 พรรษา ส่วนพระนเรศวรมหาราชขึ้นไปครองพิษณุโลกแต่พระชนม์ 16 พรรษาและช่วยราชการสงครามอย่างเข้มแข็งตลอดมา ส่วนพระนารายณ์มหาราชทรงครองราชย์เมื่อพระชนม์ได้ 24 พรรษาหลังจากที่ทรงกำจัดพระเจ้าพี่และพระเจ้าอาแล้ว⁸

อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตว่าพระมหากษัตริย์ที่กล่าวข้างต้นได้มีโอกาสทำชื่อเสียงมาแต่รัชกาลก่อนหรือมิฉะนั้นก็ทรงมีพระราชอำนาจเต็มทีเมื่อขึ้นครองราชสมบัติไม่มีพระราชวงศ์หรือขุนนางผู้ใหญ่ที่จะร่วมใช้อำนาจ (กรณีพระบรมไตรโลกนาถ และ พระเชษฐาธิราชไอรส) จึงทรงราชสมบัติได้โดยราบรื่นผัดกับพระมหินทราธิราชซึ่งครองราชย์ครั้งแรกเมื่อพระชนม์ 25 พรรษานั้นทรงลำบากพระทัยมากเพราะอยู่ในยามศึกและพระราชบิดาก็ยังทรงพระชนม์อยู่ พระมหาธรรมราชา (ราชสวามีพระพี่นาง) ก็มีอำนาจในหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นอย่างมากถึงที่พงศาวดารเขียนว่า "การในกรุงมหานครศรีอยุธยา พระมหาธรรมราชา บังคับบัญชาลงมาประการใด สมเด็จพระมหินทราธิราชเจ้าแผ่นดินต้องกระทำตามทุก-

⁸ การคำนวณปีต่าง ๆ ใช้ศักราชของกรมศิลปกร, *op.cit.*, เป็นหลัก

ข้างเผือก 2 เชือก พระองค์ก็นำมาปรึกษาคอมุขมนตรีโดยทรงพระราชดำริว่าควรให้ไปแต่เมื่อพระราเมศวรและขุนนางบางคนเห็นว่าไม่ควรให้ก็ทรงยอมตามเป็นเหตุให้เกิดสงครามข้างเผือก ซึ่งพอข้าศึกยกมาจริงทรงเห็นว่าจะสู้ไม่ได้ก็ยอมไปเจรจาหย่าทัพเสียข้างเผือก 4 เชือก พระราเมศวร พระยาจักรี และพระสุนทรสงครามซึ่งเป็นคณะที่กล้าสู้ศึกให้ข้าศึกไป¹²

ประการที่คุ้นเคืองพระราชหฤทัย⁹ พระองค์มีอำนาจน้อยประกอบด้วยพระอุปนิสัยอื่นคงจะ
ได้กล่าวต่อไป ทำให้ไม่อาจชนะศึกหงสาวดีได้ในที่สุด

สรุปความได้ว่าในเรื่องพระชนม์นี้หากเสวยราชย์เมื่อยังเยาว์เกินไป (ต่ำกว่า 15 ปี)
จะเป็นอันตรายแก่พระองค์เอง แต่ถ้าเกินกว่านั้นบ้างก็มีโอกาสจะทำชื่อเสียงได้มากหากไม่มี
อุปสรรคในหมู่พระวงศ์ผู้ใหญ่ เพราะโอกาสที่จะครองราชสมบัติได้ยืนยาวกว่าผู้ที่มาครอง
ราชย์เมื่อพระชนม์สูงแล้ว

3) ลักษณะที่องค์ประมุขใช้อำนาจ ในทางหลักวิชาบริหารผู้เป็นผู้นำอาจมีวิธี
ใช้อำนาจได้ต่าง ๆ กัน คือ วิธีอำนาจนิยม (Autocratic Leadership) แบบเสรีนิยม (Free-rein
Leadership) และแบบประชานิยม (Democratic Leadership)¹⁰ ซึ่งมีผลดีผลเสียต่างกัน โดย
ปรกติแล้วเชื่อว่าแบบประชานิยมจะทำให้ได้ผลงานดีที่สุดใน อย่งไรก็ดีผู้นำแต่ละคนก็ย่อมมี
วิธีการที่ตนถนัดกว่าวิธีอื่น นอกจากนี้ก็ยังขึ้นกับชนิดของการบริหารและเหตุการณ์แวดล้อม
ด้วย สำหรับการศึกษารื่องนี้ผู้เขียนจะขอวิเคราะห์ลักษณะการบังคับบัญชาเป็นส่วนใหญ่
เพราะเป็นการศึกษาถึงการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และในระหว่างเหตุการณ์
สงครามเป็นส่วนใหญ่

การศึกษารายละเอียดในเรื่องนี้ปรากฏว่าในส่วนที่เกี่ยวกับกรุงสุโขทัยและอยุธยา
ก่อนก่อตั้งกรุงไม่มีข้อมูลเพียงพอที่จะพิจารณาได้ จนถึงแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ จึงจะ
ขอจับความตั้งแต่ก่อนนี้

เท่าที่ปรากฏจากเอกสารผู้เขียนพบว่าพระมหาจักรพรรดิ เห็นจะทรงเป็นผู้นำใน
แบบประชานิยมอยู่มากมีความปรากฏในพระราชพงศาวดารหลายตอน เช่นคราวที่กำลังจัดขุน
วรวงษาธิราชได้จะทรงบำเหน็จความชอบ "เสด็จออกจากหมู่มุขมนตรีทั้งปวงพร้อมแล้ว
ตรัสปรึกษาความชอบขุนพิเรนทรเทพ... พระมหाराชครูทั้ง 4 เชิญพระธรรมนุญหอหลวง
มาปรึกษาความชอบเอาบำเหน็จ"¹¹ ต่อมาเมื่อคราวพระเจ้าหงสาวดีมีพระราชสาส์นขอ

⁹ พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของบริติชมิวเซียม, พระนคร, ก้าวหน้า, 2507,
น. 99 ค่อยังจะเรียกว่า พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ๗.

¹⁰ ชูบ กาญจนประภว, *op.cit.*, น. 79.

¹¹ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ๗ น. 47

นี้ยังทรงสั่งการศึกในทางที่จะเสียประโยชน์อีกมาก เช่นแต่งตั้งออกไปคราวใดไม่ได้ผลก็มีได้
ทรงอาญาศึกแต่อย่างใด ส่วนผู้มีฝีมือกล้าแข็งอย่างพระยาตาก (พระเจ้ากรุงธนบุรี) กลับทรง
ภาคโทษ เพราะยังมีบั้นใหญ่โดยไม่ได้รับพระบรมราชานุญาตก่อน แม้ทัพนายกองอื่นที่ควรจะ
มอบหมายราชการให้ทำโดยเด็ดขาดก็ทรงผ่อนผันจนแม่ทัพนายกองที่พ้อมีฝีมือพากันหลบ
หลีกไป เช่นพระยาพิษณุโลกขอลาไปปลงศพมารดาที่ทรงยอม จนพระยาโบราณราชธานินทร์

ตำแหน่งมิให้ว่าการกลาโหมต่อไป พวกข้าราชการทั้งปวงก็พากันเกรงพระราชอาญา ตั้งหน้า
 รบพุ่งท้วงกันแต่เนิ่นมา¹⁷ ยิ่งในครั้งสงครามยุทธหัตถียิ่งเห็นได้ชัดเจนคือ เมื่อทรงได้ชัยชนะ
 ยุทธหัตถีแล้วไพร่พลพม่าก็ลุ่มรุมทำร้ายพระองค์เพราะทัพไทยยังติดตามไปไม่ทันเมื่อกลับถึง
 พระนครจึง “ตำรัสสั่งให้ลูกขุนประชุมปรึกษาโทษแม่ทัพ นายกองตามพระอัยการศึก ลูกขุน
 ปรึกษาวางบทว่า พระยาศรีไสยณรงค์มีความผิดฐานบังอาจฝ่าฝืนพระราชโองการไปรบพุ่ง
 ข้ำศึกโดยพลการจนเสียทัพแตกมา และเจ้าพระยาจักรี พระยาพระคลัง พระยาเทพอรชุน
 พระยาพิไชยสงคราม พระยารามคำแหง มีความผิดฐานละเลยมิได้ตามเสด็จให้ทันท่วงทีการ
 พระราชสงครามโทษถึงประหารด้วยกันทั้งนั้น จึงตำรัสให้เอาตัวข้าราชการเหล่านั้นไปจำคุก
 ไว้ พอพ้นวันพระแล้วก็เอาไปประหารชีวิตเสีย” แต่สมเด็จพระพนรัตน์วัดป่าแก้วมาขอ
 พระราชทานโทษให้ แม้จะทรงยอมแต่ก็ยังคัดโทษให้ ไปตีเมืองทะวายและตะนาวศรีมาเป็น
 การแก้ตัว¹⁸

พระเจ้าตากสินก็ทรงใช้พระราชอำนาจเด็ดขาดเช่นกัน ดังในคราวตีเมืองจันทบุรี
 ที่มิรู้ผลน้อยกว่าก็ทรงสั่งนายทัพนายกองว่า “เราจะตีเมืองจันทบุรีในค่ำวันนี้เมื่อกองทัพ
 หุงข้าวเย็นกินเสร็จแล้วทั้งนายไพร่ให้เท็งอาหารที่เหลือและถ้อยหม้อเสียให้หมด ถ้าตีเอา
 เมืองไม่ได้ในค่ำวันนี้ก็จะตายเสียด้วยกันให้หมดทีเดียว...พอได้ฤกษ์... (พระองค์) ก็ขับช้าง
 ที่นั่งเข้าพังประตูเมือง...นายท้ายช้างที่นั่งเห็นลูกปืนชาวเมืองหนานัก เกรงจะมาถูกเจ้าตาก
 จึงเกี่ยวช้างที่นั่งให้ถอยออกมา เจ้าตากชั้พระทัยชั้พระแสงหันมาจะฟัน นายท้ายช้างตกใจ
 ร้องทูลขอชีวิตไว้แล้วไสช้างกลับเข้ารีอบานประตูเมืองพังลง พวกทหารก็กรูกันเข้าเมือง
 ได้”¹⁹ และอีกคราวหนึ่งเมื่อทรงยกทัพกลับจากเชียงใหม่มาถึงกรุงก็ได้ข่าวทัพพม่ามาทาง
 ตะวันตกจึงทรงสั่งให้บรรดากองทัพเรือที่ยกกลับลงมาให้เสยออกไปเมืองราชบุรีทีเดียวไม่ให้
 ผู้หนึ่งผู้ใดแวะบ้านเรือนเป็นอันขาด ปรากฏว่ามีพระเทพโยธาคนหนึ่งแวะเข้าที่บ้านทรง
 ทราบก็ให้ไปคุมตัวมาแล้ว “ทรงพระแสงดาบตัดศีรษะพระเทพโยธาด้วยพระหัตถ์ขณะนั้น
 แล้วให้เอาศีรษะไปเสียบประจานไว้ที่บ่อนมิไชยประสิทธิ์”²⁰

¹⁷ *Ibid.*, น. 108-9.

¹⁸ *Ibid.*, น. 1355-7.

¹⁹ *Ibid.*, น. 1590.

²⁰ *Ibid.*, น. 1660.

ข. คุณสมบัติส่วนพระองค์ นอกจากการศึกษาในแง่ลักษณะผู้นำและการนำขององค์พระประมุขในสมัยต่าง ๆ แล้ว ก็ยังสมควรจะต้องศึกษาพระบุคลิกภาพและพระนิสัยของแต่ละพระองค์ด้วย เพราะสิ่งเหล่านี้ย่อมประกอบกันในตัวบุคคลให้สมบูรณ์ว่าจะเป็นผู้ นำได้ดีหรือไม่เพียงใด ในการศึกษาหัวข้อนี้ผู้เขียนขอเสนอผลการศึกษาในค่าน้ำกำลังกาย กำลังปัญญา กำลังฝีมือ และอุปนิสัยอื่น ๆ เท่าที่จะพอทราบจากเอกสารต่าง ๆ ตามลำดับ

1) กำลังกาย กำลังกายย่อมเป็นองค์ประกอบสำคัญของผู้นำโดยเฉพาะในคราวที่ต้องอาศัยกำลังกายเข้ารับงานอย่างการรบพุ่งข้าศึกในสมัยก่อน ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงตั้งราชอาณาจักรขึ้นใหม่หรือที่จะป้องกันอิริราชศัตรูได้สำเร็จต่างก็มีพระชันษาอยู่ในวัยฉกรรจ์ทั้งสิ้น ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้น อย่างไรก็ตามก็พระเจ้าไชยสีโลไท พระมหินทราชา และพระเจ้าเอกทัศนั้นก็มิใช่ว่าจะมีพระชันษาสูงนัก แต่ความอ่อนแอคงจะเกิดจากปัจจัยอื่นมากกว่าค่าน้ำพลังกาย

นอกจากพระชันษาซึ่งจะช่วยชี้พระกำลังขององค์ประมุขแล้ว ผู้เขียนคิดว่าพระสุขภาพและพระโรคประจำพระองค์ก็น่าจะเป็นอุปสรรคในด้านการเป็นผู้นำอยู่บ้างไม่มากนัก เสียแต่ว่าข้อมูลเกี่ยวกับเรื่องนี้มีอยู่น้อย แต่เท่าที่มีปรากฏอยู่นี้ก็นับว่าน่าสนใจมาก จึงจะขอถือโอกาสสรุปมาเท่าที่ทราบ คือปรากฏว่าพระศรีเสาวภาคย์พระโอรสพระเอกาทศรถนั้นทรงประชวรพระยอดจนเสียดพระเนตรข้างหนึ่ง และคงจะทำให้เสียดพระลักษณะมาก ครั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ได้เพียงปีเศษก็ถูกชิงราชสมบัติ²¹ ต่อมาปรากฏจากพระราชพงศาวดารว่า กรมพระราชวังบวรฯ องค์แรก ในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์ (คือเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์) ประชวรพระโรคสำหรับบุรุษ กลายเป็นพระโรคคุดทะราด²² การที่พระราชพงศาวดารบันทึกว่ากรมพระราชวังบวรฯ เป็นพระโรคสำหรับบุรุษนี้เป็นที่น่าสังเกตมาก เพราะในจดหมายเหตุฝรั่ง ก็ระบุว่า "เวลานี้มีเสียงเล่าลือกันว่า (พระเจ้าบรมโกษฐ์) ทรงประชวรพระโรคคล้ายกับพระเชษฐา (พระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ) อยู่แล้ว คือเป็นพระยอดขึ้นที่

²¹ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ๗ น. 332-3

²² *Ibid.*, น. 609

พระศอและรู้พระองค์ว่าจะต้องสวรรคตด้วยพระโรคนี้ในเร็ววันแล้ว”²³ นอกจากนี้ปรากฏว่า พระเจ้าเอกทัศซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าบรมโกษฐ์และพระอนุชาของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ทรงเป็นโรคกลากเกลื้อนประจำพระองค์ จนประชาชนขนานพระนามว่า “ขุนหลวงชั้ชั้”²⁴ นอกจากนี้ยังปรากฏว่าเมื่อเจ้าฟ้าอนุกรมพรเคยขอให้พระราชบิดาทรงให้เป็นพระมหาอุปราชแทนเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ “พระเจ้าบรมโกษฐ์ทรงซักเคือง ดำรัสว่า เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษมนตรี (พระเจ้าเอกทัศ) นั้นโฉดเขลา ทาสติบัญญัติและความเพียรมิได้ ถ้าครอบครองแผ่นดินบ้านเมืองก็จะเกิดภัยพิบัติฉิบหายเสีย”²⁵ อย่างไรก็ตามการที่พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระโรคที่ประชาชนรู้สึกรังเกียจนั้น คงจะเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้พระองค์ไม่อาจสร้างภาวะผู้นำได้เท่าที่ควร

สำหรับเรื่องพระโรคขององค์พระประมุขต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์นี้หากมีข้อมูลมากขึ้นจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์มากครั้งที่ศึกษาอยู่ในต่างประเทศ เพราะสามารถช่วยอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2) กำลังปัญญา การศึกษาเรื่องกำลังปัญญาของผู้นำผู้เขียนก็คิดว่ามีทางพิจารณาได้สองทางคือกำลังปัญญาอันได้แก่ความเฉลียวฉลาดรอบรู้ในทางปัญญา ซึ่งเป็นสมบัติภายในตัวบุคคลกับกำลังปัญญาซึ่งแสดงออกให้ปรากฏได้ ซึ่งได้แก่การสั่งงานต่าง ๆ จึงจะลองวิเคราะห์ในแนวนี้เท่าที่ข้อมูลจะมีอยู่

ความเฉลียวฉลาดหรือพระปรีชาขององค์พระประมุขนั้นเป็นพระสมบัติภายในพระองค์ยากที่จะทราบได้แน่นอน ความในเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ก็แสดงไว้น้อย เช่นในพระราชวินิจฉัยของพระเจ้าบรมโกษฐ์ ในคราวจะตั้งกรมพระราชวังบวรแทนเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ ซึ่งทรงดำรัสว่ากรมขุนอนุรักษมนตรีทรงโฉดเขลา ไม่มีสติปัญญาและความ

²³ “จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา ตอนแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษฐ์” ในประชุมพงศาวดาร ๗ ภาค 38, ก้าวหน้า เล่ม 9, น. 5248 แต่ในพระราชพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติว่า พระเจ้าบรมโกษฐ์เสด็จสวรรคตเมื่อพระชนม์ได้ 77 พรรษา จึงไม่น่าจะทรงเป็นโรคสำหรับบุรุษ

²⁴ จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส เขียนว่า “มีผู้พูดกันว่าเป็นพระโรคเรื้อน” ดู ประชุมพงศาวดาร ๗ ภาค 39, ก้าวหน้า, เล่ม 9, น. 5372.

²⁵ ประชุมพงศาวดาร ๗ ภาค 6 ก้าวหน้า เล่ม 3 น. 1515 เป็นข้อที่น่าสังเกตว่า พระโรคของพระเจ้าเอกทัศนั้นคือโรคอะไร คิดค่อทางพันธุกรรมจากพระราชบิดาหรือไม่และจะเกี่ยวกับพระสติปัญญาหรือไม่

เพียรจึงไล่ให้ไปบวชเสียแล้วทรงตั้งกรมขุนพรพินิตซึ่งทรงเห็นว่ามีสติปัญญาเฉลียวฉลาดพอจะรักษาเสวตฉัตรได้เป็นกรมพระราชวังบวรแทน²⁶ จึงเห็นได้ชัดว่า 2 พระองค์นี้มีพระปรีชาต่างกัน และคงเป็นความที่ประชาชนรู้จักกันอยู่ทั่วไป จึงเป็นจุดอ่อนอย่างหนึ่งที่ทำให้ทางฝ่ายไทยต้องเสียเปรียบเมื่อมีศึกพม่ามาประชิดกรุง ส่วนในคราวเสียกรุงครั้งแรกนั้นก็ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในตอนต้นแล้วว่าพระมหินทรราชคงจะไม่มีพระปัญญาเฉียบแหลมนัก เพราะในคราวสงครามครั้งเสียกรุงแก่พระเจ้าบุเรงนองนั้นทรงถูกอุบายหลายตลบ เช่น เสียที่ส่งพระยารามให้เข้าศึกแล้วยังไปรับพระยาจักรีมาเป็นไส้ศึกเสียอีก²⁷ ความจริงพระมหินทรราชนี้พระเจ้าจักรพรรดิคงมิได้ตั้งพระทัยจะให้เป็นกษัตริย์ต่อแต่เป็นเพราะเหตุการณ์บังคับคงจะตั้งพระทัยให้พระรามเสวตร พระโอรสองค์ใหญ่ทรงรับราชสมบัติมากกว่า เพราะมีฝีมือในการสงครามมาก ความซื่อในทางพระเจ้าบุเรงนองก็ทรงทราบดีจึงทรงยืนยันเรียกร้องขอพระรามเสวตรไปเป็นตัวจ่านำ (ต่อมาอีกสิ้นพระชนม์) แม้พระเจ้าจักรพรรดิจะทรงขอไว้สืบสันตติวงศ์ในคราวยอมหย่าศึกสงครามข้างเผือก²⁸ ฉะนั้นจึงน่าจะอนุมานได้ว่าพระมหินทรราชคงจะมีพระปรีชาสามารถน้อยกว่าพระเชษฐาเป็นแน่ ทั้งนี้จึงเห็นได้ว่า ในคราวศึกสงครามครั้งเสียกรุงนั้นไทยเรามีได้มีพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระปรีชาสามารถทั้งสองครั้ง หากเราได้พระรามเสวตรและพระเจ้าอุทุมพรเป็นผู้นำแล้วคงไม่เสียทีแก่ข้าศึก

พระปรีชาในส่วนที่แสดงออกในการบัญชาการนั้น ข้อที่น่าพิจารณาที่สุดคือการใช้คน เพราะการดำรงตำแหน่งหัวหน้านั้นมิได้หมายความว่าทำอะไรได้เองทุกอย่างแต่ควร จะรู้จักใช้คน มากกว่าตัว อย่าง ของ พระมหากษัตริย์ไทยซึ่งขึ้น ชื่อว่าทรงพระปรีชาสามารถในการใช้คนมากโดยไม่ต้องทรงลงพระหัตถ์เองคงจะได้แก่พระนารายณ์มหาราช ดังจะเห็นได้จากทรงมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตและแม่ทัพนายกองที่มีฝีมือสามารถทำการต่างๆ ให้สำเร็จได้ (จนถึงตอนปลายรัชกาล) เช่นทรงให้พระยาโกษา (ปาน) เป็นราชทูตไปฝรั่งเศส ให้พระยาโกษา (เหล็ก) ผู้พี่เป็นแม่ทัพ พระยาวิชาเยนทร์ทำงานกำนัลบริหารเป็นต้น²⁹ เป็น

²⁶ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ๗ น. 612.

²⁷ ประชุมพงศาวดาร ๗ ภาค 6 ก้าวหน้า เล่ม 3, น. 1282.

²⁸ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ๗ น. 93.

²⁹ *Ibid.*, น. 406-62.

เหตุให้รัชกาลของพระองค์รุ่งเรืองมาก แต่พระมหากษัตริย์ที่องค์ทรงรับศึกพม่าอีก 2 พระองค์ คือ พระมหินทราธิราชและพระเจ้าเอกทัศนั้นมิได้มีพระปรีชาในเรื่องนี้ดังได้กล่าวมาแล้ว ในกรณีของพระมหินทราธิราช

ส่วนการใช้คนไม่ถูกของพระเจ้าเอกทัศนั้นมีมากมายหลายครั้งหลายคราวจนกระทั่งสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงถือว่าเป็นเหตุใหญ่ที่สุดที่ทำให้เสียกรุงแก่พม่าซ้ำศึก ดังจะเห็นได้จากกลอนพระนิพนธ์ ดังนี้

“ ยั้งเป็นต้นด้วยผลเหตุ	จะอาเภทกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่
มิได้พิจารณาชาวไทย	ที่เคยใช้ก็เลี้ยงด้วยเมตตา
ไม่รู้รอบประกอบในราชกิจ	ประพฤติกการแต่ที่ผิดด้วยอิจฉา
สุภาอิศท่านกล่าวเป็นราวมา	จะตั้งแต่งเสนาธิบติ
ไม่ควรอย่าให้อรรคฐาน	จะเสียการแผ่นดินกรุงศรี
เพราะไม่ฟังตำนานโบราณมี	จึงเสียที่เสียวงศ์กษัตริย์” ³⁰
เรื่องการใช้คนไม่เหมาะสมนี้	จะได้พิจารณาจากทางบ้านข้าราชการผู้ถูกใช้ด้วย

เพื่อความสมบูรณ์และยุติธรรมแก่ทั้งสองฝ่าย

3) กำลังฝีมือ นอกจากกำลังกาย กำลังปัญญาแล้ว ประมุขในสมัยก่อนยังต้องมีฝีมือในการรบพุ่งด้วยจึงจะสามารถสร้างความเคารพนับถือยำเกรงแก่บรรดาแม่ทัพนายกองทั้งหลาย เมื่อได้ศึกษาประวัติศาสตร์ไทยทั้งสามสมัยนี้จะเห็นได้ว่า ชาติไทยมีพระมหากษัตริย์ที่มีฝีมือพระหัตถ์ในการรบพุ่งอยู่หลายพระองค์จึงทรงสถาปนาและกอบกู้ราชอาณาจักรได้ ดังเช่นสมัยสุโขทัยก็มีพ่อขุนรามคำแหงมหาราช สมัยอยุธยาตอนต้นก็จะมีขุนหลวงพะงั่วเป็นแม่ทัพใหญ่ให้แก่พระเจ้าอู่ทอง แต่เราไม่มีเอกสารแสดงว่าทรงถนัดทางใด นอกจากพ่อขุนรามคำแหงซึ่งทรงชนะเลิศขุนสามชนด้วยการชนช้าง สำหรับพระนเรศวร พระเอกาทศรถ นั้น พงศาวดารได้กล่าวไว้ละเอียดถึงฝีมือพระหัตถ์ในการรบบ้านต่าง ๆ จนมีพระหัตถ์อาวุธเป็นเครื่องราชูปโภคสำหรับแผ่นดินหลายอย่างเป็นพยานอยู่ เช่น พระแสงปืนต้น

³⁰ กรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท, “พลงขาวนิเวศกรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทเสด็จไปตีเมืองพม่า เมื่อ พ.ศ. 2336”, นิราศพระนิพนธ์กรมพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท พะนนคร : ไสภณพิพรรฒนาการ, 2488, น. 20-1.

ข้ามแม่น้ำสะโคง, พระแสงคาบคานาค่าย, พระแสงของ้าวชื่อเจ้าพระยาแสนพลพ่าย และทรง
 ชำนาญการยุทธทั้งกระบวณราบ เรือ ม้าและช้าง ดังเช่นคราวทรงเรือไฉ่ยงพระยาจีนจันตุ
 คราวทรงเรือออกรบพม่าที่ทุ่งชายเคือง คราวทรงม้าสู้พม่าซึ่งส่งลักไวทำมู กับทหารทศมา
 ล้อมจับก็ทรงแทงด้วยพระแสงทวน และฟันด้วยพระแสงคาบจนนายทหารทั้งสองของพม่า
 ต้องเสียชีวิตในที่รบ และความชำนาญในยุทธหัตถ์ก็สำแดงประจักษ์อยู่ที่สามารถหลบหลีก
 อาวุธ พระมหาอุปราชจนพระมาลาขาดลิไปแล้วยังทรงประหารข้าศึกได้ ส่วนพระยาตากสิน
 ก็ทรงชำนาญทุกกระบวณเช่นกัน

ผีพระหัตถ์ของพระนเรศวรและพระเจ้ากรุงธนบุรีนี้อาจกล่าวได้ว่าไม่อาจเปรียบ
 เทียบได้กับคราวเสียกรุงทั้งสองคราวเลย เช่น คราวพระเจ้าจักรพรรดิยกพยุหยาตราไปรบ
 พม่าถึงชนช้างก็เสียที จนพระมเหสีต้องถลันเข้าช่วยจนเสียพระชนม์แทน ส่วนพระมหินทรา-
 ธิราชและพระเจ้าเอกทัศนั้นเมื่อพม่ามาล้อมกรุงแล้วก็ไม่เคยนำทหารออกต่อรบเลย แม้
 กระทั่งจะออกบัญชาการในพระนครก็ไม่มีปรากฏในเอกสารประวัติศาสตร์ไทยชัดเจน มีแต่
 เขียนว่ามัวเสด็จอยู่แต่ในพระราชวัง ที่จริงข้างพระมหินทราธิราชนั้นยังมีภาษีกว่าพระเจ้า
 เอกทัศนี้อยู่อีก เพราะเคยทรงช้างไปศึกคราวเสียพระราชชนนี และคราวเสียที่ถูกพม่าล้อม
 จับได้นับว่ายังเคยออกศึกอยู่บ้าง

อย่างไรก็ดีอาจนับได้ว่าผีพระหัตถ์ของพระประมุขจะเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่ง
 ที่ทำให้ชนะหรือพ่ายแพ้แก่ข้าศึกได้โดยเฉพาะในยามศึกสงคราม หากเป็นยามสงบหรือมี
 สงครามเพียงชายแดน พระประมุขที่ทรงมีพระปรีชาทางการบริหารรู้จักเลือกใช้แม่ทัพนาย
 กองและข้าราชการให้ถูกก็สามารถจะทำการให้สำเร็จนำความเจริญมาสู่บ้านเมืองได้ ดัง
 คราวแผ่นดินพระบรมไตรโลกนาถถึงพระเชษฐาธิราช คราวแผ่นดินพระนารายณ์ เป็นต้น
 หรืออย่างอ่อนก็ขอแต่ให้มีความเกิดความอยู่บ้างในการบัญชาการ ก็พอจะประคับประคอง
 ราชบัลลังก์ไปได้ เช่นคราวแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรมและพระเพทราชา เป็นต้น

4) นิสัยของประมุข คุณสมบัติส่วนตัวของผู้นำอีกอย่างหนึ่งคือ นิสัยส่วนตัว
 ซึ่งสำหรับกรณีราชอาณาจักรไทยสามสมัยนี้ก็ปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงพระนิสัย
 ต่าง ๆ กันเช่น นิสัยนักรบมีความกล้าหาญได้แก่พ่อขุนรามคำแหง พระนเรศวร พระเอกา-
 ทศรถ พระเจ้ากรุงธนบุรี เป็นต้น กษัตริย์ที่ทรงมีนิสัยโปรดปรานศิลปวิทยาบรรณกรรม

ต่าง ๆ ก็มีพระบรมไตรโลกนาถและพระนารายณ์มหาราช บางพระองค์ก็โปรดการบุญสุนทาน เช่น พระเจ้าลิไท พระบรมไตรโลกนาถ พระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้าบรมโกษฐ์ เป็นต้น ลักษณะนิสัยดังกล่าวนี้ว่าเป็นนิสัยที่จะก่อให้เกิดความเจริญแก่ราชอาณาจักรในด้านความสงบ เรียบร้อยหรือด้านการบูรณบำรุงบ้านเมืองแล้วแต่กรณี

ส่วนพระนิสัยอันเป็นเหตุของความเสื่อมก็มีหลายประการ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องเพศ อันเป็นเหตุให้เกิดการจลาจล เช่นครั้งเจ้าแม่อยู่หัวศรีสุทาจันทร์กับขุนวรวงษาธิราช เป็นเหตุให้พระนครอ่อนกำลังลง ส่วนในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายนั้นก็ปรากฏว่าพระเจ้าเสือมีพระนิสัยวิปริตต่าง ๆ ดังที่พระราชพงศาวดารกล่าวไว้

“มีพระราชหฤทัยกักขะพะหยาบชำระขุนร่ายกาจ ปราศจากกุศลสุจริต ทรงพระประพฤติกผิดพระราชประเพณี มิได้มีหิริโอตตัปปะ และพระทัยหนาไปด้วยอกุศลลามก มีวิตกในโทษะ โมหะมุสเชื้อไปในพระสันดานเป็นนिरันครมิได้ขาด และพระองค์ทรงเสวยน้ำจันท์ขาวอยู่เป็นนิจ แล้วมักยินดีในการอันสังวาสด้วยนางกุมารีอันยังมีได้มีระดู และถ้านางใดออกส่าห้อยตนได้ก็พระราชทานรางวัลเงินทองผ้าแพรพรรณต่าง ๆ แก่นางเป็นอันมาก ถ้านางใดออกตนมิได้ไซ้รั ทรงพระพิโรธ และทรงประหารลงที่ประณิมุราประเทศให้ถึงแก่ความตาย...”³¹

ต่อมาในแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระพระราชพงศาวดารเขียนว่า ทรงมีพระนิสัยคล้ายพระราชบิดา คือ “พอพระทัยทำปาณาติบาต ชำมัจฉาชาติปลาน้อยใหญ่ต่าง ๆ เป็นอันมาก ด้วยตกเบ็ด ทอดแหแทงฉมวก กระทำต่าง ๆ ชำสัตว์ต่าง ๆ ประพาสป่าฆ่าเนื้อนกเล่นสนุกด้วยคักแร้ว คักบัวง ไล่ช้าง ล้อมช้าง”³²

โดยที่ตอนปลายแผ่นดินพระเจ้าท้ายสระพระองค์มิดิจะมอบราชสมบัติแก่พระมหาอุปราชพระอนุชา จึงเป็นเหตุให้เกิดศึกกลางเมืองใหญ่ระหว่างฝ่ายพระราชบุตรและพระราชนุชาทำให้เสียรพผลและขุนนางเป็นอันมาก พระมหาอุปราชชนะได้ครองราชสมบัติอยู่ 20 ปี ราชสมบัติก็ขึ้นบ่วนอีกเพราะการแก่งแย่งกันระหว่างพระเจ้าอุทุมพรกับพระเจ้าเอกทัศ

³¹ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ๗ น. 561-2 น่าจะเป็นด้วยเหตุดังกล่าวจึงเสด็จอยู่ในสมบัติเพียง ๑ ปี ก็เสด็จสวรรคต พระชนม์ 45 พรรษา

³² *Ibid.*, น. 578 พระองค์อยู่ในราชสมบัติอยู่ 26 ปีเศษ เสด็จสวรรคตเมื่อพระชนม์ 54 ปีเศษ

และเจ้าต่างพระมารดาต่าง ๆ หลังจากพระเจ้าเอกทัศเสวยราชย์อีก 9 ปี ก็เสียกรุงครั้งที่สอง ทั้งนี้จะเห็นว่าในช่วงเวลา 64 ปี ก่อนเสียกรุงครั้งที่ 2 นี้บ้านเมืองมีแต่ความยุ่งเหยิง พระมหากษัตริย์มิได้อยู่ในทศพิธราชธรรมเว้นแต่พระเจ้าบรมโกษฐ์ซึ่งหลังจากปราบศัตรูแล้วก็ทรงบำรุงบ้านเมืองอยู่ได้หน่อยหนึ่งพอปลายรัชกาลก็มีเรื่องยุ่งเรื่องราชสมบัติอีก สรุปได้ว่าคงจะมีเวลาบำรุงบ้านเมืองอยู่ได้ราว 10 ปีเศษ³³

3. ลักษณะข้าราชการ เมื่อได้พิจารณาลักษณะของผู้นำแล้วก็จะได้พิจารณาถึงลักษณะของบรรดาข้าราชการต่าง ๆ ด้วย เพราะโดยลำพังองค์ประมุขแล้วก็คงไม่อาจบริหารประเทศได้ การบริหารที่แท้จริงนั้นอยู่ในมือของบรรดาข้าราชการมากกว่า ฉะนั้นความเจริญหรือความเสื่อมของราชอาณาจักรจึงขึ้นอยู่กับคณะข้าราชการไม่น้อยไปกว่าปัจจัยเกี่ยวกับองค์ประมุข³⁴

อย่างไรก็ดี การศึกษาเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ยุ่งยาก เพราะเหตุข้อมูลไม่เพียงพอ โดยเฉพาะในตอนสุโขทัยและอยุธยาตอนแรกสร้างกรุงเกือบไม่มีเลย ที่มีก็เพียงแต่ทราบว่ามีตำแหน่งหน้าที่ประเภทใดเท่านั้น ไม่อาจทราบถึงบุคลิกภาพและพฤติกรรมของแต่ละบุคคลเลย นอกจากนี้การศึกษาเรื่องข้าราชการนี้เป็นเรื่องยากยิ่งแม้แต่จะศึกษาในวงบริหารปัจจุบันเองก็ยังไม่มีการใดจะศึกษาได้แจ่มแจ้ง เพราะเป็นเรื่องของแต่ละคน และบุคคลเมื่อรวมกันเป็นกลุ่มต่าง ๆ และต้องศึกษาเมื่อทุกกลุ่มรวมตัวกันเป็นคณะข้าราชการ (Bureaucracy) อีกด้วย ในที่นี้ผู้เขียนจึงจะได้แต่ตั้งข้อสังเกตไว้และนำเอกสารบางอย่างมาเสนอเพื่อแสดงลักษณะของข้าราชการในสมัยต่าง ๆ เท่านั้น

ในประการแรก เรื่องของข้าราชการนี้ควรจะได้พิจารณาถึงความรอบรู้ในวิชาการต่าง ๆ เพื่อเตรียมตัวเข้ารับราชการ เช่นทางอักษรสมัยและยุทธศิลป์ ต่อมาก็ควรพิจารณาถึงความสามารถในการทำราชการรวมถึงวินัยในการทำงาน ต่อจากนั้นก็ต้องศึกษาถึงจุด

³³ จำนวนปีของรัชกาลต่าง ๆ ในตอนนั้นนับจาก พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ๗ ซึ่งไม่ตรงกับที่ทางกรมศิลปากรชำระไว้ แต่จำนวน 64 ปีตรงกัน

³⁴ ความสำคัญของผู้ลงมือทำการต่าง ๆ นั้นมี เซสเซอร์ บารนาร์ด เขียนสนับสนุนว่าผู้ลงมือทำการนั้นเป็นคนสำคัญที่สุดที่จะทำให้งานลุล่วงไปได้ ดู Chester I. Barnard, *Functions of the Executives*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1938 ทั้งนี้เปรียบได้กับความเห็นของนักบริหารไทยหลายท่านที่จะกล่าวอ้างต่อไป

มุ่งหมายในการรับราชการว่าจะหวังทำราชการเพื่อประโยชน์ตนคือลาภ ยศ สรรเสริญ สุข หรือตั้งใจรับราชการเพื่อจะหนุนบำรุงบ้านเมือง ศาสนา และพระมหากษัตริย์

เอกสารในเรื่องเหล่านี้เท่าที่พบแสดงในทำนองว่าบรรดาข้าราชการมักแตกแยกกันเป็นฝักเป็นฝ่าย สุดแต่ว่าจะรับราชการอยู่กับเจ้านายพระองค์ใด จึงหาโอกาสหนุนเจ้านายของตนให้มีอำนาจยิ่งขึ้น เป็นเหตุให้เกิดกบฏแย่งชิงราชสมบัติกันอยู่เสมอ แม้แต่จะรับราชการอยู่ใต้เจ้านายพระองค์เดียวกันก็ยังมี การแย่งกันจะทำงานให้เจ้านายไปรคปรานจึงมีการอิจฉาริษยาเป็นที่ตั้ง ยิ่งในยามสงบยิ่งร้ายกว่าในยามสงคราม แต่ทั้งนี้แม้แต่ในยามสงครามก็มีละเว้น เช่น ระหว่างศึกพม่ายุคแรก พระศรีสิน อนุชาพระยอคพ้าเป็นกบฏต่อพระเจ้าจักรพรรดิ ทำให้ต้องปราบปรามแลประหารชีวิตขุนนางผู้ใหญ่ที่เป็นตัวการหลายคน ตลอดจนบรรดาขุนนางที่ถูกลูกเมียกล่าวโทษ ดังที่พงศาวดารเขียนว่า “ครั้งนั้นเมียน้อยขุนนางใจท้าวว่า ผัวเข้าช่วยพระศรีสิน ถ้ามเป็นสัตย์ ตรัสให้ฆ่าเสียมาก”³⁵ ต่อมาก็มีเรื่องรังเกียจกันระหว่างขุนนางฝ่ายเหนือของพระมหาธรรมราชาและฝ่ายกรุง ตลอดจนมาจนเสียกรุง ในระหว่างศึกครั้งพระเจ้าอลองพญาที่เช่นกัน พระเจ้าอุทุมพรทรงลาผนวชมาช่วยราชการศึกก็ ต้องปราบขุนนางพวกพระเจ้าเอกทัศันเสียหลายคน แล้วปล่อยพวกของพระองค์มาช่วยทำศึก³⁶ ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าคงจะทรง “เข้าพระทัยว่า สมเด็จพระเชษฐาจะกินราชสมบัติให้ครองตั้งเก่า... จึงทรงบังคับบัญชาการเต็มอำนาจ... ยกสมเด็จพระเชษฐาขึ้นไว้ในตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าหลวง”³⁷ ครั้นพม่าเลิกทัพกลับไปและประสบความยุ่งยาก ฝ่ายทางกรุงเห็นว่าพม่าจะทำอะไรไม่ได้ “พวกข้าราชการที่ไม่เข้ากับพระเจ้าอุทุมพร ก็คิดอ่านจะหาอำนาจตั้งเก่า พวกนี้ยุยงส่งเสริมพระเจ้าเอกทัศันให้เกิดรังเกียจกันแทน... พระเจ้าอุทุมพรทรงเข้าพระทัยว่าสมเด็จพระเชษฐาทรงรังเกียจเสียแล้ว ถ้าขึ้นอยู่ต่อไปก็ต้องถึงรบพุ่งฆ่าฟันกันเอง จึงเสด็จออกจากพระราชวังไป... จัดการเตรียมพร้อมแล้วก็กลับทรงผนวช... ครั้งนั้นข้าราชการที่เข้ากับพระเจ้าอุทุมพรก็เห็นจะ

³⁵ พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ๗ น. ๗๘

³⁶ *Ibid.*, น. ๖๒๓-๔

³⁷ ประชุมพงศาวดาร ๗ ภาค ๖ ก้าวหน้าเล่ม ๓ น. ๑๕๒๕.

คามเสด็จออกบวชเสียด้วยเป็นอันมาก ราชการบ้านเมืองก็กลับหันลงหาทางเสื่อมทรามอย่าง
แต่ก่อน...³⁸

เรื่องความสำคัญของบรรดาข้าราชการนี้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรง
ศึกษาและได้สรุปความเห็นไว้หลายตอน เช่นหลังจากเสียกรุงครั้งแรก พระเจ้าบุเรงนองก็
รวบรวมข้าราชการกรุงศรีอยุธยาไปเมืองหงสาวดีเสียมาก โดยอ้างว่าข้าราชการเหล่านั้นคงจะ
เกลียดชังพระมหาธรรมราชาซึ่งทรงตั้งให้มาครองอยุธยา พระมหาธรรมราชาก็คงจะต้อง
ถอนขุนนางเมืองเหนือมามาก เมื่อทรงตั้งพระนเรศวรไปครองพิษณุโลกจำนวนข้าราชการ
ทางหัวเมืองเหนือคงจะเบาบางบกพร่องลง สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ว่า
(พระนเรศวร) “จึงต้องเลือกหาข้าราชการสำหรับจะทรงใช้สอยเป็นกิจเบื้องต้น อย่างหนึ่ง
ซึ่งมีผล เป็นข้อสำคัญในการภายหลังยิ่งกว่าอย่างอื่น ด้วยในขณะนั้นสมเด็จพระนเรศวรมีพระ-
ชนมายุกำลังรุ่งเรืองวัย ทั้งได้คุ้นเคยรู้เห็นกิจการของประเทศที่นิยมกันว่าวิเศษในยุทธวิธี
ในสมัยนั้น จึงสามารถจะเลือกสรรฝึกหัดผู้คนล้วนที่เป็นรุ่นราวคราวเดียวกันไว้ทรงใช้สอย
มากขึ้นโดยลำดับมา ข้าราชการชั้นนี้ที่มาเป็นแม่ทัพนายกองของสมเด็จพระนเรศวรเมื่อทำ
สงครามกู้อิสรภาพล้วนเป็นคนชุกใหม่และฝึกหัดด้วยวิธีอย่างใหม่ทั้งสิ้น”³⁹

ต่อมาในครั้งเสียกรุงครั้งที่สอง เสด็จในกรมพระยาฯ ทรงอธิบายถึงการตั้งตัว
ของเจ้าตากซึ่งเสียเปรียบเจ้าตากอื่น ๆ ทางด้านชาติกำเนิดและดินแดนอยู่แล้ว แต่ก็ทรงเปรียบ-
เทียบข้อได้เปรียบของเจ้าตากด้วยซึ่งนอกจากพระชันษาซึ่งยังหนุ่มกว่าหัวหน้าก๊กอื่นทั้งหมด
คืออายุเพียง 34 ปี เป็นเวลาว่างไวทั้งกำลังกายและกำลังปัญญา แล้วได้ทรงแสดงข้อ
ได้เปรียบในเรื่องข้าราชการที่จะช่วยกู้อิสรภาพว่า “เจ้าตากเป็นชาวกรุงศรีอยุธยาและเจริญ
วัยในกรุงฯ ได้คุ้นเคยคบหาเป็นมิตรสหายกับข้าราชการชั้นรุ่นเดียวกัน มีพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเป็นต้น เป็นเหตุให้ได้
ข้าราชการชั้นหนุ่มเหล่านั้นมาเข้าด้วย ช่วยเป็นกำลังโดยมาก อีกอย่างหนึ่งเมื่อรบพุ่งพม่า
รักษากรุงฯ เจ้าตากมีชื่อเสียงปรากฏว่ามีออรบพุ่งเข้มแข็ง..... อีกอย่างหนึ่งตั้งแต่เจ้าตาก

³⁸ *Ibid.*, น. 307.

³⁹ *ประชุมพงศาวดาร* ๗ ภาค 6, ก้าวหน้า เล่ม 3, น. 1290-1300 คิวเอนโดยผู้เขียน

พยายามตั้งตัวมาได้มีโอกาสรบพุ่งหลายครั้งเสมอได้ฝึกซ้อมทหารในกองทัพอยู่เนืองๆ ทหาร
ของเจ้าตากมียุทธวินัยและชำนาญกระบวรยุทธ์ยิ่งกว่าพวกอื่น ๆ...”⁴⁰

จะเห็นได้ว่าเสด็จในกรมพระยาฯ ทรงให้ความสำคัญแก่บรรดาข้าราชการในตำแหน่ง
จำนวนขุนนาง แม่ทัพนายกองรุ่นใหม่ที่มีวินัย ความชำนาญการรบ รู้จักยุทธวิธีการที่ใหม่
กว่าทันสมัยกว่าพวกอื่นเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระนเรศวรและเจ้าตากชนะข้าศึกตลอดมา
ปัจจัยนี้จึงเป็นเหตุแห่งความเจริญ ในทางตรงกันข้ามการมีข้าราชการที่ไม่มีฝีมือ ความ
สามารถ วินัย ความชำนาญการรบ และยุทธวิธีก็เป็นปัจจัยแห่งความเสื่อม ความพินาศ
ฉนั้นนั้น ข้อนี้จะเห็นได้จาก กลอนเพลงยาวของสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท
ซึ่งทรงกล่าวโทษว่ากรุงแตก เพราะพระมหากษัตริย์ไม่ทรงเลือกคนดีไว้ใช้ราชการ แล้วก็
ทรงกล่าวถึงความบกพร่องของขุนนางเหล่านั้นว่า

.....	ทั้งการยุทธ์ก็ไม่เตรียมฝึกสอน
จึงไม่รู้สู้แก่พระนคร	เหมือนนอนเบียดให้ประจำกรม
อันจะเป็นเสนาธิบดี	ควรที่จะพิทักษ์อุปถัมภ์
ประกอบกรทว่านปรายไว้หลายชั้น	บ้องกันบ้างจาย่าให้มี
นี้ทำหาเป็นเช่นนั้นไม่	เหมือนไพร่ชาติชั่วช้ากระทำดี
เหตุไทยใกล้กลายร้ายดี	ไม่มีที่จะรู้สึกประการ
ศึกมาแล้วก็ล่าไปทันที	มิไ้มีเหตุเสียจึงแตกฉาน
ศึกวาดผู้คนไม่ทนทาน	เผาบ้านเมืองยับจนกลับไป*
ถึงเพียงนี้จะไม่มีการเลย	ไม่เคยรู้ล่วงหน้าจะคิดได้
ศึกมาชิงล่าเลิกกลับไป	มิได้เห็นจะผืนกินมา
จะศึกโบราณอย่างนี้ก็ไม่	ชาติไพร่หลงฟังแต่ยศถา
ควรทัพเขากลับยกมา	จะองอาจอาสาที่ไม่มี
แต่เลี้ยวลดปกเจ้าทุกเข้าคำ	จนเมืองคร่ำเป็นผุยับยี่
ฉิบหายตายล้มไม่สมประดี	เมืองยับอัปรีจนทุกวัน ๆ” ⁴¹

⁴⁰ Ibid., น. 1593

⁴¹ สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท, *op. cit.*, หน้า 21-22** หมายถึงศึกพม่าครั้ง
พระเจ้าอลองพญาจะมาครั้งหนึ่งแล้ว ขุนนางไทยก็ยังไม่รู้จักกันตัว จนถูกพม่าเข้ามาเป็นกำรบสอง

การขาดข้าราชการที่มีฝีมือ ก็แต่แสวงหายศศักดิ์ลาภและค้อยเพื่อทุกษัตริย์ ตลอดเวลา การสงครามในหน้าที่ก๊กหลักหนี่งนี้ พระยาโบราณราชธานินทร์ก็ได้สรุปว่าเป็นเหตุทำให้พระนครอ่อนกำลังลงมีใจความน่าฟัง ดังนี้

“เมื่อศึกพม่ามาตีคพระนคร จึงไม่มีตัวข้าราชการที่สามารถเป็นแม่ทัพนายกองนำพลเข้าต่อสู้ข้าศึก ท้าวพระยาเสนาบดีคนใดเป็นแม่ทัพก็ไม่ได้รบพุ่ง เช่น พระยายมราชเป็นแม่ทัพตั้งอยู่ที่เมืองนนท์ พอพม่าตีเมืองธนบุรีได้... พระยายมราชยังไม่ทันรบก็พลอยเลิกทัพหนีไปถ้อย พระยาพระคลังเป็นแม่ทัพตีอผลถึง 10,000 ยกออกไปตีค่ายพม่าที่วัดป่าฝ้ายปากน้ำประสบ พม่ายิงปืนตองพลทัพไทยล้มลง 4-5 คน กองทัพทั้งนั้นก็ถอยมาสิ้น อยู่มา 2-3 วัน รับสั่งให้พระยาพระคลังยกออกไปตีค่ายปากน้ำประสบอีกยังไม่ทันรบพม่าแต่งกลหลอกให้เข้าใกล้แล้วออกไล่ยิงแทงพลทัพไทยตายลง กองทัพใหญ่ก็พลอยแตกพ่ายเข้าพระนคร ครั้งหนึ่งโปรดให้ท้าวพระยาอาสาหกเหล่ายกทัพเรือข้ามไปตีค่ายพม่าวัดการ้อง พม่ายิงปืนมาตุงนายเรือ ซึ่งเห็นจะเมายื่นราคาบ 2 มือ เป็นเบ้าอยู่หน้าเรือตักน้ำลงคนหนึ่งทัพเรือก็เลิกถอยเข้าพระนคร เมื่อทัพพม่ายกเข้าในพระราชอาณาเขต เกณฑ์ให้พระยาพิษณุโลกเอากองทัพมาตั้งที่ภูเขาทอง พอพม่าจวนจะถึงกรุง พระยาพิษณุโลกให้พระยาพลเทพกราบทูล ขอรบถวายเป็นมงคลาไปปลงศพมารดาให้หลวงโกษามหาตไทย หลวงเทพเสนาคุมกองทัพอยู่แทน ก็โปรดให้พระราชทานพระราชานุญาตให้ไปตามขอ”⁴²

โดยเหตุนี้ผู้เขียนจึงขอเสนอว่าความอ่อนแอของพระประมุขอย่างเดียวกันก็ยังไม่เป็นเหตุให้เสียกรุงหากข้าราชการพร้อมใจกันต่อสู้ข้าศึกเหมือนครั้งมหินทราธิราชก็ยังมี แต่เมื่อเสียทั้งพระประมุขและข้าราชการแล้วก็นับว่าหมกคนที่ต่อสู้ข้าศึกจึงต้องแตกอย่างไม่มีทางรอด

⁴² พระยาโบราณราชธานินทร์, *op. cit.*, น. 30-1 พระยาพระคลังที่กล่าวนี้มีข้อความในจดหมายเหตุขาดหลวงฝรั่งเศสพูดถึงในเชิงหาประโยชน์จากพวกขาดหลวงหลายคน และเล่าว่าครั้งพระเจ้าเอกทัศทรงตั้งโทษข้าราชการผู้ใหญ่เกือบทุกคน เพราะคบคิดกันอัญเชิญพระเจ้าอุทุมพรให้ลาผนวชมาครองราชย์อีกนั้น “ข้าราชการที่ไม่ต้องรับพระราชอาญาก็มีแต่เจ้าพระยาพระคลังคนเดียวเท่านั้น และที่รอดตัวมาได้ก็เพราะได้เอาของถวายมากต่อมาก” ดู *ประชุมพงศาวดาร* 7 ภาคที่ 39 ก้าวหน้าเล่ม 9, น. 5373.

4. ความสามัคคี ข้อที่ความสามัคคีเป็นการก่อให้เกิดกำลังนั้นเป็นคติที่เป็นความจริงจนเห็นจะไม่ต้องเขียนอธิบายอยู่แล้ว ทั้งข้อความตอนที่กล่าวมาข้างต้นก็ได้แสดงอยู่แล้วหลายตอน ฉะนั้นในชั้นนี้จึงขอเพียงเสนอเพื่อยืนยันให้ทราบว่าความสามัคคีเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่จะก่อให้เกิดความเจริญหรือความเสื่อม คือการมีความสามัคคีย่อมก่อให้เกิดความเจริญ ทั้งเหตุการณ์ในรัชสมัยของพระนเรศวรมหาราชเป็นต้น แต่การแตกความสามัคคีย่อมเป็นเหตุของความเสื่อม ยิ่งแตกสามัคคีมากก็ยิ่งเสื่อมมาก ถ้าถึงขั้นเป็นการทรยศปลอมตนเป็นไส้ศึกแล้วก็ยิ่งเป็นเหตุของความพินาศได้เร็วขึ้น ดังจะเห็นจากเหตุการณ์ในตอนปลายรัชกาลพระมหาจักรพรรดิ ความแตกแยกระหว่างไทยเมืองเหนือและไทยในกรุง เป็นการทำให้กรุงอ่อนกำลังลงมาก แต่ก็ยังไม่ถึงกับจะพ่ายแพ้แก่พม่าจนถึงคราวพระยาจักรียอมมาเป็นไส้ศึกนักให้พม่าเข้าตีเสียเองดังกล่าวแล้วข้างต้น

มีข้อนำสังเกตว่าพระราชพงศาวดารไม่มีฉบับใดกล่าวถึงการทรยศของคนไทยด้วยกันเองในคราวเสียกรุงครั้งที่สอง แต่ข้อความในคำให้การชาวกรุงเก่า ซึ่งให้การแก่พม่า (เพิ่งแปลมาเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. 2455 นับว่าเป็นฉบับที่ใหม่กว่าฉบับก่อน ๆ) มีกล่าวถึงการทรยศของคนไทยคนหนึ่งว่า "คราวนั้นพระยาพลเทพข้าราชการในกรุงศรีอยุธยาเอาใจออกห่าง ลอบส่งเครื่องศาสตราวุธ เสบียงอาหารให้แก่พม่า สัญญาจะเปิดประตูคอยรับ พม่าเห็นได้ที่กระคมเข้าตีปล้นกรุงศรีอยุธยา ทำลายเข้ามาทางประตูที่พระยาพลเทพนัดหมายไว้ ก็เข้าเมืองได้ทางประตูทิศตะวันออกในเวลากลางคืน"⁴³

อย่างไรก็ดีเห็นจะเป็นที่แน่ใจได้อย่างหนึ่งว่าในการเสียกรุงครั้งที่สองนั้นได้มีเรื่องราวอันแสดงถึงความไม่มีน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนไทยอยู่มากมายหลายครั้งหลายหน จนรู้สึกว่าจะไม่มีพระยาพลเทพทรยศก็ต้องเสียกรุงแน่ แต่ถ้าจะพูดถึงวิธีการศึกษาแล้ว เหตุที่ผู้เขียนนำความสามัคคีมาเป็นเหตุต่างหากจากเหตุอื่นก็เพราะในบทความนี้ผู้เขียนได้แยกเหตุภายนอกออกจากเหตุภายใน และเหตุภายในก็ได้แยกวิเคราะห์ส่วนที่กล่าวถึงองค์

⁴³ คำให้การชาวกรุงเก่า, เรื่องนี้ที่เรียกกันแต่ก่อนว่า "คำให้การขุนหลวงหาวัด" ฉบับนี้แปลใหม่จากฉบับหลวงที่ได้มาจากเมืองพม่า, พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, 2457, หน้า 169, ส่วนพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2455 และสมเด็จพระยาตำราวุฒาภิบาล ทรงทำคำอธิบายพิมพ์อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2457 ก็ไม่ปรากฏว่าทรงวินิจฉัยความข้อนี้ว่าอย่างไร.

ประมุขและเรื่องของข้าราชการ จึงจำต้องมีข้อที่ว่าความสามัคคีเพื่อให้เป็นข้อเชื่อมโยงระหว่างปัจจัยทั้ง 3 นั้นให้เป็นองค์ประกอบซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction) นอกจากนี้ยังอาจพิจารณาเลยไปถึงปัจจัยที่ว่าด้วยความพร้อมเพรียงของชาวไทยทั่วไปด้วย เผอิญผู้เขียนไม่มีโอกาสจะศึกษาได้ในประเด็นนี้จึงขอยกไว้ให้เป็นภาระของนักประวัติศาสตร์แท้จะลองไปศึกษาดูว่าชาวพม่ามองเห็นความพร้อมเพรียงของชาวไทยในสมัยนั้นอย่างไรบ้าง

การวิเคราะห์ของผู้เขียนในส่วนที่เป็นปลายเหตุที่ทำให้ราชอาณาจักรไทยในสมัยนี้มีเหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมอย่างไรบ้างก็เห็นจะประกอบด้วยเหตุร่วมทั้งได้พรรณนามาข้างต้นแล้ว

VI. เหตุอันเป็นรากฐานแห่งความเจริญและความเสื่อม

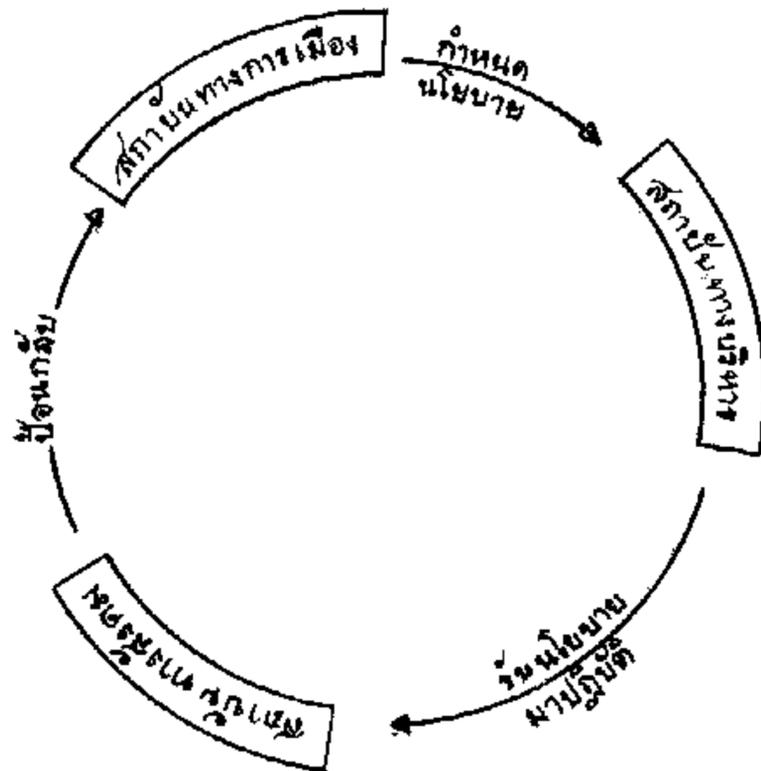
ในตอนก่อนผู้เขียนได้วิเคราะห์ว่าความเจริญความเสื่อมของอาณาจักรไทยนั้นประกอบด้วยเหตุสำคัญ 4 ประการ คือ ภัยภายนอก ลักษณะผู้นำ ลักษณะข้าราชการและความสามัคคี และได้อธิบายแยกเป็นเหตุย่อย ๆ หลายประการ ความแจ่มอยู่แล้วนั้น ผู้เขียนเห็นว่าเหตุทั้งสี่เป็นแต่ปลายเหตุอันเห็นได้ชัดว่านำไปสู่ผล เพื่อความสมบูรณ์ของการวิเคราะห์จึงควรพิจารณาถึงสาเหตุอันเป็นรากฐาน ก็เป็นเหตุของปลายเหตุทั้ง 4 นั้นอีกต่อหนึ่ง ข้อนี้เป็นการวิเคราะห์ในเชิงลด (Deductive method) ของผู้เขียนเองเป็นส่วนใหญ่ เพราะจะหาแนวความคิดของนักประวัติศาสตร์อื่นมาสนับสนุนมิได้ และข้อความที่จะเสนอนี้ก็คงจะมีผู้ไม่เห็นพ้องด้วยหลายท่านอันเป็นธรรมดาของการศึกษาวิเคราะห์รูปนี้

สาเหตุที่ผู้เขียนเห็นว่าเป็นรากฐานแห่งความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักรไทยในสมัยต่าง ๆ นั้นคือ สถาบันทางการเมือง สถาบันการบริหาร และสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ซึ่งผู้เขียนจะขออภิปรายอย่างรวบรัดเพียงเป็นสังเขปต่อไปเพราะหากจะต้องอภิปรายเต็มที่แล้วก็คงต้องใช้เวลาและหน้ากระดาษมากกว่าหลายเท่าอันไม่เป็นการเหมาะสม

การกล่าวว่ สถาบันทางการเมือง การบริหาร และทางสังคมอื่น ๆ เป็นสาเหตุที่แท้จริงของความเจริญและความเสื่อมนี้จะพูดไปก็คงไม่มีทางผิดเพราะเท่ากับการกล่าวว่ความเจริญและความเสื่อมของ สังคมใดก็ขึ้นอยู่กับสังคมนั้นเอง โดยมองจากแง่การวาง

นโยบาย การบริหารงานตามนโยบายและผลที่เกิดขึ้นจากการบริหารนั้น ทั้งในทันทีก่อให้เกิดความสุขความเจริญแก่ประชาชน และผลสะท้อนที่ประชาชนแสดงต่อบริการที่ตนได้รับ อันเป็นเหตุให้เกิดเป็นนโยบายใหม่ซึ่งอาจเขียนให้เห็นเป็นรูปได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 4 แสดงความสัมพันธ์ของสถาบันต่าง ๆ

ฉะนั้นตัวแบบที่จะใช้ในการวิเคราะห์นั้นจึงจะใช้ในการวิเคราะห์สังคมต่าง ๆ ได้ทั่วไปแต่ในที่นี้ผู้เขียนจะกล่าวถึงลักษณะของสถาบันต่าง ๆ จากอุทธาหรณ์ของเหตุการณ์ซึ่งเกิดขึ้นในราชอาณาจักรไทยสมัยนั้นเพื่อให้ตรงกับความประสงค์ของเรื่อง

1. สถาบันทางการเมือง สถาบันทางการเมืองในที่นี้หมายถึงสถาบันซึ่งมีหน้าที่กำหนดนโยบาย หรือมีหน้าที่วินิจฉัยสั่งการให้สถาบันบริหารนำไปปฏิบัติให้บังเกิดผลแก่สังคมสำหรับกรณีของราชอาณาจักรไทยสมัยก่อนนั้นก็ให้แก่สถาบันกษัตริย์อันประกอบด้วยองค์พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์

สถาบันกษัตริย์ที่ไทยนำมาใช้ในราชอาณาจักรทั้งสามนี้มีลักษณะทั่วไปคล้ายกันคือ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาด และสมบูรณ์ครอบคลุมทุกอย่างที่มีอยู่ในพระราชอาณาจักร แต่มีข้อปลีกย่อยต่างกันในลักษณะของวิธีการปกครองซึ่งเชื่อกันว่าในยุคสุโขทัยนั้นมีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก ส่วนสมัยอยุธยาเป็นการปกครองแบบเจ้า

กับไพร่ หรือสมมติเทวราชปกครองประชาชน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครองจึงต่างกัน

การที่มีพระมหากษัตริย์สถิตย์อยู่บนยอดสุดของระบบสังคมนี้ก็เท่ากับกำหนดให้บุคคลและสถาบันอื่น ๆ ทุกอย่างอยู่ต่ำกว่าพระองค์ท่าน พระบรมราชินี และพระโอรสธิดา แม้กระทั่งพระราชวงศ์ทุกชั้น ก็ต้องนับว่าอยู่ต่ำกว่าพระองค์ท่านทั้งสิ้น ในฐานะที่เป็นเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิตของทุกสิ่งทุกอย่างพระราชอำนาจที่มีอยู่จึงนับว่าเป็นการล้นพ้น จะเห็นได้ว่าสถาบันต่างๆ เช่นกฎหมายของบ้านเมือง คณะข้าราชการฝ่ายที่จะประสาทความยุติธรรม คือคณะลูกขุน ณ ศาลหลวง และคณะข้าราชการฝ่ายบริหารหรือลูกขุน ณ ศาลา แม้แต่สมณะชีพราหมณ์ ก็ไม่มีอำนาจอะไรที่จะท้าทายอำนาจของพระมหากษัตริย์ได้ เพราะพระดำรัสของพระองค์เป็นพระบรมราชโองการมีค่าเป็นกฎหมายที่ออกมาใหม่ย่อมยกเลิกกฎหมายซึ่งถ้าประสงค์จะให้ลบล้างกฎหมายที่ตราขึ้นไว้ใช้เมื่อใดก็ได้ทั้งสิ้น เข้าในหลักที่กล่าวว่าการกฎหมายที่ออกมาใหม่ย่อมยกเลิกกฎหมายเก่าซึ่งขัดแย้งกันไปในตัว นอกจากนี้ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้มีการตรากฎหมายซ้ำซ้อนกันมาซึ่งมีแต่จะส่งเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์และมีบทลงโทษผู้กระทำการที่จะเป็นภัยแก่พระองค์รุนแรงขึ้นทุกทีจนเป็นที่สะพรันสะพิงกลัวอยู่ทั่วกัน

ส่วนคณะข้าราชการ ทั้งฝ่ายบริหารและตุลาการ ก็ตกที่นั่งผู้ที่จะปฏิบัติตามพระราชโองการ ถ้าพระมหากษัตริย์จะทรงฟังความคิดเห็นก็ทำให้ข้าราชการดังกล่าวมีฐานะเป็นคณะที่ปรึกษาเท่านั้น ดังปรากฏความอยู่เสมอในพระราชพงศาวดารว่าทรงเสด็จออกขุนนางให้คณะข้าราชการปรึกษากันถวายข้อคิดเห็น ส่วนที่จะทรงตัดสินอย่างไรนั้นก็เป็นที่ไปตามพระราชอัธยาศัยทั้งสิ้นเพราะพระองค์ทรงเป็นอธิปัตย์โดยสมบูรณ์

แม้แต่คณะสงฆ์ไทยซึ่งได้รับพระบรมราชูปถัมภ์มาแต่ยุคกรุงสุโขทัยรับพระพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาประจำชาติและค่อยวิวัฒนาการไปในทางที่จะให้แยกการศาสนากับการเมือง แต่ทางฝ่ายกษัตริย์ก็มีสิทธิที่จะสถาปนาพระสงฆ์ให้มีสมณศักดิ์สลดหลั่นกันไปจัดการปกครองกันได้ ซึ่งก็เท่ากับจัดให้คณะสงฆ์เป็นระบบราชการอีกระบบหนึ่ง แม้ว่าโดยปกติพระสงฆ์จะมีสิทธิในการปฏิบัติศาสนกิจได้เต็มที่ก็ตามหากเกิดมีพระภิกษุสงฆ์องค์ใดมามีส่วนได้เสียในวงการเมืองเมื่อใดแล้วก็อาจจะถูกพระราชอาญาของพระมหากษัตริย์ได้เช่นคราวพระเจ้าจักรพรรดิให้ประหารพระพนรัตน์เสียในฐานะที่ให้ฤกษ์แก่พระศรีสินเป็นนกบุญ พระ

เจ้าบรมโกษ ฐกัโปรดให้บังคับภิกษุซึ่งเคยฝึกฝนในพวกวังหลวงสึกมาสังหารเสียหลายท่าน แม้ในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศก็ยังมี การปราบปรามพรรคพวกของฝ่ายอื่น เช่นบังคับให้กรมหมื่นเทพพิพิธลาสิกแล้วเนรเทศไปลังกา เป็นต้น ข้อที่ศาสนจักรต้องขึ้นอยู่กับฝ่ายอาณาจักรนั้นจะเห็นได้ว่าเป็นแนวความคิดที่ต่างกับศาสนาคริสต์ซึ่งแยก 2 ส่วนออกจากกัน ศาสนาอิสลามซึ่งถือว่าฝ่ายอาณาจักรเป็นเครื่องมือของฝ่ายศาสนจักร และแม้แต่ศาสนาพุทธฝ่ายมหายานก็ปรากฏว่ามีอิทธิพลเหนือวงการเมืองอยู่มาก ดังเช่นในญวนและญี่ปุ่น

โดยเหตุนี้พระมหากษัตริย์ จึงทรงมีฐานะเป็นเอกในราชอาณาจักรไม่มีผู้ใดจะทัดทานได้ นอกจากจะคอยเพ็ดทูลสนับสนุน ฉะนั้นความเจริญหรือความเสื่อมของบ้านเมืองจึงอยู่ในความรับผิดชอบของพระมหากษัตริย์แต่ผู้เดียว แต่โดยเหตุที่บ้านเมืองกว้างใหญ่ไพศาล และเจริญยิ่งขึ้นทุกที จึงไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดจะปฏิบัติราชการกิจได้โดยไม่มีผู้ใดช่วยเหลือ (จะเห็นได้ว่าระบบการปกครองแบบบิคาบับบุตร ในสมัยที่มีอาณาจักรกว้างขวาง ย่อมทำไม่ได้ แม้แต่ในครอบครัวที่มีบุตรหลานมากเอง) ผลดีผลร้ายต่างๆ บรรดาข้าราชการจึงต้องมีส่วนอยู่ด้วย โดยเฉพาะเมื่อมีพระราชโองการสั่งให้ทำแล้วจะทำได้ดีหรือไม่เพียงใด ก็แล้วแต่บรรดาผู้รับสั่งนั้นอยู่มาก

ความจริงการปกครองแบบนี้ก็มีข้อดีอยู่มาก ถ้ามีพระมหากษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถมาครองราชย์อยู่คราวละนาน ๆ เพราะเป็นเหตุให้มีเสถียรภาพในบ้านเมืองอยู่ติดต่อกันนาน ทำให้มีนโยบายที่แน่นอนและสืบเนื่องกันไม่ต้องผลัดเปลี่ยนกันมาครองเมืองบ่อย ๆ อย่างในแบบประชาธิปไตย แต่ในขณะเดียวกันการที่กษัตริย์มีพระราชอำนาจมาก และมีสมบัติศฤงคารมาก จึงเป็นที่พึงปรารถนาของบุคคลทั่วไปก็เป็นเหตุให้เกิดการกบฏและจลาจลบ่อย ๆ ดังปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ไทยทุกสมัย

อย่างไรก็ดี จุดอ่อนของสถาบันกษัตริย์ของไทยดูเหมือนจะอยู่ที่การขาดกลไกที่จะทำให้การผลัดเปลี่ยนแผ่นดินเป็นไปโดยเรียบร้อย และขาดกลไกที่จะคัดเลือกบุคคลที่มีปรีชาสามารถ (ไม่หมายถึงมีกำลังอำนาจ) มาเป็นกษัตริย์ ต่างกับสถาบันกษัตริย์ของบางประเทศในประการสำคัญ ๆ หลายอย่างทั้งที่จะไถ่ลดยกมาเป็นนิทศน์อุทธานรณอย่างสรุปดังนี้

1) พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นสมมติเทวราชคล้ายแนวความคิดของพม่าและของจีนต่างกับของเขมร ซึ่งมีฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ (คือผู้ที่จะกลับชาติไปเป็นพระพุทธเจ้า

องค์ต่อไป) และของญี่ปุ่นซึ่งมีฐานะเป็นผู้สืบเชื้อสายจากเทพเจ้า ฉะนั้นพระมหากษัตริย์ของเขมรและญี่ปุ่นจึงสามารถสืบวงศ์กันมาช้านาน โดยคนสามัญไม่มีใครชิงราชสมบัติ (แต่ของเขมรมีการแก่งแย่งกันภายในราชวงศ์) ผิดกับของไทย พม่า หรือจีน ซึ่งถือว่าใครมีบุญญาภิหารมากกว่าคือเป็นฝ่ายชนะก็ถือว่าถึงคราวที่จะเข้ามาเสวยราชย์สมบัติได้โดยธรรมแล้ว จึงเกิดมีกบฏแย่งชิงราชสมบัติบ่อย ๆ

2) การสืบสันตติวงศ์ของไทยไม่เป็นไปตามหลักโคที่แน่นอน คือบางครั้งก็เป็นพระเชษฐาหรืออนุชาของกษัตริย์องค์เดิม บางคราวก็เป็นราชโอรสสุกแต่จะทรงมอบราชสมบัติให้แก่ผู้ใด และเมื่อมอบแล้วก็ไม่แน่ว่าผู้รับจะครองราชย์ไปได้ เช่นขุนหลวงพะงั่วมอบให้พระเจ้าทองด้วง พระรามเอศวรมอบให้พระรามราชา และเจ้าพระยาพิชัยสุนทร ซึ่งพระเพทราชามอบราชสมบัติให้โดยดี ฉะนั้นจึงมีผู้มีสิทธิในราชสมบัติมากเป็นเหตุให้แก่งแย่งกันเมื่อคราวราชสมบัติว่างลง หรือแย่งกันก็ตักกันกันตั้งแต่แผ่นดินยังไม่ว่าง ผิดกับระบบสืบราชสมบัติของประเทศส่วนใหญ่ในยุโรปซึ่งถือหลักทายาทชายเป็นอันดับหนึ่งเมื่อไม่มีทายาทชายก็ยอมให้ลูกหญิงคนโตสืบราชสมบัติได้ ราชวงศ์จึงไม่ค่อยขาดสาย ส่วนของญี่ปุ่นนั้นถือหลักทายาทที่เป็นชายแต่ถ้าพระมหากษัตริย์ไม่ทรงมีพระราชบุตรก็อาจจะรับเด็กชายอื่นมาเป็นราชบุตรบุญธรรมได้ หรือถ้ามีพระราชธิดาก็ทรงหาพระราชบุตรชายให้แล้วให้เป็นบุตรบุญธรรมด้วยจึงมีสิทธิได้ราชสมบัติ (เป็นธรรมเนียมที่ยอมรับกันทั่วไปในญี่ปุ่นที่จะให้ฝ่ายชายไปสืบสกุลทางฝ่ายหญิงได้ เช่น นายซาโต นายกรัฐมนตรีคนปัจจุบันของญี่ปุ่นใช้สกุลของภรรยา)

3) พระมหากษัตริย์ไทยทรงมีพระราชชายาได้มากกว่าหนึ่งพระองค์ จึงเป็นธรรมดาที่จะทำให้มีพระราชบุตรธิดามาก เป็นเหตุให้มีโอกาสแก่งแย่งราชสมบัติกันยิ่งขึ้น ต่างกับในประเทศที่ถือลัทธิศาสนาบางอย่างที่ยอมให้มีพระชายาได้องค์เดียวหรือครั้งละองค์ และในประเทศที่พระมหากษัตริย์มีพระมเหสีได้องค์เดียวเช่นนี้ก็ตองยอมรับให้พระราชธิดาสืบราชสมบัติพร้อมกันไปด้วย

4) พระมหากษัตริย์ไทยเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ก็จะมีกาแต่งตั้งกรมพระราชวังบวรเป็นมหาอุปราช บางครั้งก็มีกรมพระราชวังหลังด้วย ผู้ที่จะได้รับแต่งตั้งก็ต้องเป็นเชื้อพระวงศ์ที่เจริญพระชันษาแล้วจึงมักได้แก่พระราชนุชาเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างพระมหาอุปราชกับพระราชโอรส นอกจากนี้โปรดสังเกตว่าการตั้งเจ้านายเป็นอุปราช

อยู่ในกรุงหรือตั้งไปครองเมืองลูกหลวง หลานหลวง อย่างยศสุโขทัยและอยุธยาตอนต้นนั้น ก็เกิดปัญหาการชิงราชสมบัติด้วยกันทั้งสิ้น เรื่องนี้ตำราปกครองของอินเตียเคยกล่าวไว้ว่า การมีเจ้าชายนั้นมีปัญหามากไม่มีก็ไม่ดี มีน้อยก็ไม่ดี มีมากก็ไม่ดี เอาไว้ไกลราชาก็ไม่ดี เอาไว้ใกล้ก็ไม่ดี ซึ่งก็ตรงกับปรากฏการณ์ในเมืองไทยสมัยก่อนมากที่สุดทีเดียว

5) พระมหากษัตริย์บางพระองค์ทรงระแวงราชสมบัติจนเกินไป ระแวงจนกระทั่งพระราชโอรสซึ่งเป็นพระมหาอุปราชแล้ว ดังปรากฏว่าเจ้าฟ้าสุทัศน์กราบทูลพระเอกาทศรถว่า "จะขอพิจารณาคนออก" พระราชบิดาตรัสว่าจะเป็นคนหรือก็ทรงกล่าวพระราชบิดาเป็นกำลังเลยเสวยยาพิษสวรรคตไป ต่อมาในแผ่นดินพระเจ้าเสือ ทรงเร่งให้พระราชบุตร 2 พระองค์ (ต่อมาเป็นพระเจ้าท้ายสระ และพระเจ้าบรมโกษฐ์) สร้างถนนเมื่อเสด็จทรงช้างไปเป็นเหตุให้ช้างพระที่นั่งติดหล่มก็ทรงหาว่าจะเป็นคนก็ให้โอบเสียเกือบสิ้นพระชนม์ ครั้นเมื่อพระเจ้าบรมโกษฐ์ (ขณะนั้นพระชันษาทรงราว 70 ปีแล้ว) ก็ทรงให้โอบเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์มหาอุปราชเพราะเป็นชู้เจ้าฟ้าสังวาล พระชายาองค์หนึ่งจนสิ้นพระชนม์ไป⁴⁴

6) พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นทั้งประมุขของประเทศและหัวหน้าฝ่ายบริหาร จึงมีพระราชภาระมากจนเกินไปทำให้พระมหากษัตริย์ส่วนใหญ่มีพระชนมายุสั้น มิฉะนั้นก็ต้องปล่อยปละละเลยราชการอันเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมโทรม ต่างกับบางประเทศซึ่งมีเสนาบดีรับผิดชอบงานด้านบริหาร เช่นระบบขุนนางของอังกฤษ ฝรั่งเศส และระบบโซกุนของญี่ปุ่น การแบ่งงานด้านบริหารออกไปให้ผู้อื่นรับผิดชอบย่อมเป็นทั้งการผ่อนพระราชภาระและเป็นการป้องกันสถาบันของพระมหากษัตริย์มิให้ต้องรับผิดชอบ เพราะมีผู้อื่นรับผิดชอบทำอยู่ (ดังหลักที่ว่า King can do no wrong)

เมื่อได้พิจารณาองค์ประกอบหลายเหตุด้วยกันดังนี้จึงทำให้น่าสังเกตว่าการสืบสันตติวงศ์ไม่ค่อยจะเป็นไปโดยเรียบร้อยได้โดยมาก และเป็นเหตุให้มีกษัตริย์ซึ่งทรงอ่อนแอกว่าที่ควรจะมี เช่นเจ้าฟ้าสุทัศน์คงจะเป็นกษัตริย์ได้ดีกว่าเจ้าฟ้าศรีเสวภาคย์, เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์น่าจะดีกว่าเจ้าฟ้าเอกทัศน์ เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ โอกาสที่จะทำให้สถาบันกษัตริย์ของไทยในสามสมัยนั้นเป็นสถาบันที่มั่นคงมีเสถียรภาพและสามารถผลิต พระมหากษัตริย์ที่ทรง

⁴⁴ ดูพระราชพงศาวดารกรุงสยาม 7 น. 331 - 2, 555 - 60, และ 609 - 11 ตามลำดับ

พระปรีชาสามารถตลอดไปจึงเป็นสิ่งที่ทำได้ยากและเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นนั้นก็แสดงอยู่แล้วว่าไม่อาจจะเป็นไปได้ยั่งยืน

2. สถาบันบริหาร ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า สถาบันทางการเมืองซึ่งทำหน้าที่กำหนดนโยบายนั้นเป็นงานของพระมหากษัตริย์ ส่วนหน้าที่ที่จะต้องทำตามนโยบายนั้นเป็นหน้าที่ของสถาบันบริหาร อันได้แก่ข้าราชการและระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ของทางราชการ ดังนั้นการจัดสถาบันทั้งสองนี้ (คือตัวข้าราชการและระเบียบ) จึงเป็นไปเพื่ออนุวรรตตามระบบปกครองของประเทศ ซึ่งจะขอนำลักษณะทั่วไปมากล่าวพอเป็นสังเขป คือ

ในส่วนที่เกี่ยวกับระเบียบแบบแผนการบริหารราชการนั้นเห็นว่าได้มีการจัดการปกครองออกเป็นการบริหารส่วนกลางเรียกว่าวงราชการนี้ และการปกครองส่วนภูมิภาคเรียกว่าการปกครองหัวเมือง การบริหารราชการในส่วนกลางเป็นความรับผิดชอบขององค์พระมหากษัตริย์ โดยมีขุนนางส่วนกลางเป็นผู้รับราชการ และเป็นผู้รั้งเมืองในหัวเมือง เขตราชการเป็นผู้รับผิดชอบงานตามหัวเมืองใกล้เคียงราชธานีขึ้นกับกรมนครบาลอีกต่อหนึ่ง ขุนนางส่วนกลางนี้แบ่งเป็นส่วนใหญ่ 2 ส่วนคือฝ่ายกลาโหมและฝ่ายมหาดไทย ซึ่งได้จำแนกหน้าที่ตามชนิดของงานคืองาน ทหารและงานพลเรือน มาแต่ครั้งพระบรมไตรโลกนาถแต่ค่อยผันแปรไปเป็นการแบ่งตามเนื้อที่ คือฝ่ายมหาดไทยว่าการหัวเมืองฝ่ายเหนือ และฝ่ายกลาโหมว่าการหัวเมืองฝ่ายใต้ โดยมีฝ่ายคลังซึ่งควรจะขึ้นกับฝ่ายมหาดไทย กลับกลายมาว่าการค้าขายและการปกครองหัวเมืองชายทะเลปนกับฝ่ายกลาโหม ส่วนตำแหน่งนครบาล ยมราช และเกษตรราซึ่งเป็นตำแหน่งจตุสดมภ์กับฝ่ายคลังก็ผันแปรไปโดยนครบาลว่าการปกครองวงราชการนี้ ยมราชว่าด้วยเรื่องในราชฐาน และเกษตรราเกี่ยวกับการหาเสบียงอาหาร

ส่วนการปกครองหัวเมืองนั้นเห็นจะมีเมืองพิษณุโลก เมืองนครราชสีมา และเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองชั้นเอกมีเจ้าเมืองปกครองสิทธิขาดคล้ายกษัตริย์แต่คงไม่มีอำนาจเหนือหัวเมืองใกล้เคียงอย่างเมืองประเทศราช

นอกจากราชการในส่วนเหล่านี้แล้วก็คงมีส่วนที่ว่าด้วยการศาลประกอบด้วยพราหมณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในพระคัมภีร์ธรรมศาสตร์ ประกอบกันเป็นคณะลูกขุน ณ ศาลหลวง นอกจากนั้นก็ยังมีศาลตามกรมต่าง ๆ ทั่ว ข้าราชการนอกจากนั้นก็คงมีพวกพระยาลักษณะ

และโหร อันเป็นงานค้ำบัณฑิตต่าง ๆ และมีมหาดเล็กอันเป็นพวกเฝ้าแทนใกล้ชิดในพระ-
มหากษัตริย์

อย่างไรก็ดีเท่าที่ศึกษาปรากฏว่าตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ได้ผันแปรไปเป็นอันมาก
จนยากที่จะสืบสาวเรื่องราวได้ สมดังที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทและสมเด็จพระ-
พระยาคำรงราชานุภาพได้ตั้งนิพนธ์ไว้ที่ได้กล่าวอ้างแล้วข้างต้น

ในส่วนของเกี่ยวกับตัวข้าราชการนั้นโดยเหตุที่มีการผลัดเปลี่ยนราชวงศ์และแก่งแย่ง
ราชสมบัติกันบ่อยๆตัวข้าราชการจึงต้องพลอยถูกปราบปรามตามไปด้วย เพราะตามประเพณี
และตามพระราชกำหนดกฎอัยการต่างๆนั้น โทษฐานที่มีส่วนร่วมด้วยแม้แต่เพียงเล็กน้อย
ก็ต้องรับพระราชอาญามากมาย ดังที่พระยาโบราณราชธานินทร์ เขียนไว้ว่า

“... พระเจ้าทรงธรรมแย่งราชสมบัติพระศรีเสาวภาคย์ เมื่อจุลศักราช 964 ปี
ครั้งนั้นก็ฆ่าขุนนางเก่าเสียมาก มาแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองฆ่าขุนนางพวกพระ-
เชษฐาธิราชแต่เห็นจะน้อย ครั้นถึงแผ่นดินพระนารายณ์ฆ่าขุนนางที่เป็นพวกเจ้าฟ้าชัย
และพระศรีสุธรรมราชาเห็นจะเกือบหมดจนต้องใช้ขุนนางแขก ขุนนางลาว ขุนนางฝรั่ง
มีพระยารามเทโช พระยาราชวังสัน พระยาสีหราชเทโช เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เป็นต้น
แผ่นดินพระเพทราชาฆ่าขุนนางแผ่นดินพระนารายณ์ย่อยมาจนถึงไปตีเมืองนครศรี-
ธรรมราช เมืองนครราชสีมา เห็นจะเรียกว่าเกือบหมดก็ได้ แผ่นดินพระพุทธเจ้าเสือเห็น
จะฆ่ามาก เพราะคนนิยมเจ้าพระขวัญกับพวก เจ้าพระพิชัยสุนทรก็น่าจะเป็นขุนนาง
อยู่ไม่ได้ แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเคราะห์ดีไม่ต้องฆ่าใคร แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ เมื่อจุลศักราช 1094 ข้าราชการวังหลวงเห็นจะตายเกือบหมด คิดดูในระหว่าง
130 ปี ฆ่าเขาทั้งกันเสียถึง 7 ครั้ง เป็น 18 ปี ฆ่ากันเสียครั้งหนึ่ง หรือถ้ารอดตายก็กลายเป็น
ไพร่หลวง ไพร่กลายเป็นผู้ดีในระหว่างนั้น 7 ครั้ง เมื่อเป็นเช่นนั้นมาในตอนหลัง
บ้านเมืองจะมีกำลังอย่างไรได้ และเมื่อขุนหลวงหาตัวได้ราชสมบัติก็ยังสำเร็จโทษเจ้า
เสียอีก 3 กรม ฆ่าขุนหลวงหาตัวเองกับพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งพระสุริยาสน์อมรินทร์ก็
ไม่ปรองดองกันจึงทำให้การปกครองบ้านเมืองแปรปรวนรวนเรไป...”⁴⁵

⁴⁵ พระยาโบราณราชธานินทร์, *op. cit.*, น. 29-30.

เมื่อได้พิจารณาร่วมกับคำกลอนของสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท
แล้วจะเห็นได้ว่า บรรดาข้าราชการสมัยพระเจ้าเอกทัศนั่นเองประกอบด้วยผู้ไร้ฝีมือหวังแต่
ลาภยศสักการะจึงได้แต่ถวายเพ็ดทูลกษัตริย์ให้บริวารรวนเรียงขึ้น

ดังนั้นจะเห็นว่ากรมมีระเบียบแบบแผนที่ดีเริ่มจะเรรวนแล้วก็มีกบฏบ่อย ๆ ซึ่งก็มี
ระเบียบแบบแผนให้ลงโทษอย่างรุนแรง ก็ยังทำให้เสียข้าราชการดีไปเรื่อย ๆ ฝ่ายข้างคนเลว
ก็มาทำให้ราชการเรรวนยิ่งขึ้นอีกเป็นวงจรชั่ว (vicious circle) เช่นนี้อยู่ถึง 7 รอบ

อย่างไรก็ดีหากจะพิจารณาในแง่ของสถาบันบริหารอย่างล้วน ๆ แล้วจะเห็นว่า
ระบบราชการไทยมีความเป็นมาเพื่อรับใช้พระมหากษัตริย์ให้ทรงดำรงอยู่ในราชสมบัติได้
เป็นประการหลัก ข้าราชการมีฐานะเป็นข้าราชการบริพาร เป็นหู เป็นตา เป็นมือ เป็นเท้า
ให้กษัตริย์ แต่ไม่มีหน้าที่ช่วยเป็นสมองช่วยคิดอ่านให้ กล่าวคือมีหน้าที่บริหารงานตาม
นโยบายคือคำสั่งอย่างเดียวไม่มีโอกาสที่จะช่วยในกระบวนการกำหนดนโยบาย (Policy
Making Process) อย่างที่ระบบบริหารที่ดีจะพึงทำ การไม่มีโอกาสช่วยกำหนดนโยบายจึงเท่า
กับปิดทางที่จะทราบเหตุผลเหตุการณ์ข้อเท็จจริงและความคิดเห็นให้ทรงทราบ พระมหากษัตริย์
จึงไม่ทรงมีโอกาสทราบความเป็นไปที่แท้จริงอย่างที่พงศาวดารกล่าวถึงเหตุการณ์ที่แม่ทัพ
นายกองยกกองทัพไปไม่ทันรบเต็มทีก็ถอยมาก่อนแล้วเพ็ดทูลว่าข้าศึกมีกำลังมากนักจึงพ่าย
มาอยู่ก็หลายครั้ง ฉะนั้นข้าราชการที่หวังจะให้เป็นผู้เป็นตานั้นอาจจะช่วยทำให้ไม่เห็นได้ง่าย
กว่าจะช่วยให้พระเจ้าแผ่นดินทรงเห็น

การมีกษัตริย์ที่มีอำนาจสูงส่ง ที่จะให้คุณให้โทษแก่ขุนนางได้ตามพระราชอัชฌา
สยจึงเท่ากับทำให้พวกขุนนางแย่งกันมาเป็นผู้ใกล้ชิดจะได้ทรงโปรดปรานตั้งให้ดำรงยศลา
บรรดาศักดิ์สูงยิ่งขึ้นไป จึงต้องกีดกันผู้มีความรู้ความสามารถและต้องการจะทราบทุกความ
จริงให้ทรงทราบเป็นธรรมดา

สถาบันการบริหารแบบนี้จึงเท่ากับเป็นเครื่องมือของระบบการเมืองอย่างเดียว
ไม่มีโอกาสคิดเห็นเป็นอิสระ การปกครองประเทศจึงเปรียบเหมือนปกครองด้วยกำลังสมอง
ของพระมหากษัตริย์แต่พระองค์เดียว ถึงพระมหากษัตริย์จะทรงปรีชาสามารถอย่างไรก็ยาก
ที่จะอำนวยความสะดวก เพราะการงานทุกชนิดย่อมต้องพึ่งพากำลังกายกำลังความคิดของ

คนจำนวนมากด้วยกัน การบริหารราชการในอาณาจักรไทยสมัยทั้งสามนี้ คงจะเป็นปรากฏการณ์ดังกล่าวมาแล้วเป็นส่วนใหญ่ ข้อบกพร่องสำคัญจึงตกอยู่กับวิธีการจัดสถาบันบริหารโดยตรง ที่ไม่มีวิธีการบ่อนข่าวสารให้นักบริหารชั้นสูงทราบและไม่มีวิธีให้ข้าราชการได้มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจใดๆ ผิดกับหลักการบริหารในสมัยใหม่และวิธีที่จะใช้สมองทุกก้อนให้มีประโยชน์

3. สถาบันทางสังคมอื่น นอกจากสถาบันทางการเมืองและการบริหารแล้วสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ก็มีส่วนรับผิดชอบต่อความเจริญความเสื่อมของตนเองอยู่มาก โดยที่สถาบันทางสังคมอื่นย่อมมีอยู่หลายประการ นอกจากวงการศาสนาซึ่งได้กล่าวไว้ข้างแล้วในตอนก่อน ผู้เขียนจึงจะเลือกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาเพียงบางประการตามลำดับ

1) ระบบค่านิยม ค่านิยมของสังคมไทยในสมัยก่อนเท่าที่เห็นได้จากเอกสารทางประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ มีหลายประการซึ่งเป็นเหตุให้เกิดสถาบันทางสังคมอื่น ๆ ตามมา เช่นการนิยมความเจ้าชู้ (อย่างขุนแผน) ทำให้เกิดระบบครอบครัวใหญ่แต่ไม่เป็นปึกแผ่นและการสืบสันดานไม่เป็นไปโดยราบรื่นอย่างในยุโรปหรือญี่ปุ่นซึ่งถือหลักลูกชายคนโตเป็นทายาทของสกุล (Primogeniture) และเกิดระบบกษัตริย์มีพระมเหสีมาก, นิยมปฏิภาน ยิ่งกว่าปัญญา อย่างศรีปราชญ์ หรือศรีธนนชัย ทำให้เกิดความฉาบฉวยยิ่งกว่าการพยายามทำงานหนัก เป็นเหตุให้นิยมการแสวงหาอำนาจและความสุขอย่างสะดวกสบายด้วยการเป็นข้าราชการยิ่งกว่าจะพยายามศึกษาหาความรู้เป็นบัณฑิตปัญญาชน หรือทำการค้าขายซึ่งต้องใช้ความเพียรและความอดออมมาก นอกจากนี้ยังนิยมคุณค่าบุคคลตามสถานะศักดิ์ (Prescribed status) ยิ่งกว่าความสำเร็จของบุคคล ทำให้คนที่มีความรู้ความสามารถแต่กำเนิดไม่สูงไม่มีโอกาสเท่าที่ควร ฯลฯ

2) สังคมไทยเดิมเป็นสังคมมีชั้นวรรณะ อันเป็นการไม่ยอมรับความเสมอภาคของบุคคลกล่าวคือ สังคมไทยมีกษัตริย์เป็นยอด มีพระบรมวงศานุวงศ์รองลงมา ถัดมาจึงจะถึงข้าราชการสมณะชีพราหมณ์ แล้วจึงถึงพ่อค้าและประชาชนซึ่งถือว่าเป็นไพร่ กับคนชั้นอื่นซึ่งถือเป็นทาสต่าง ๆ ข้อนี้จะเห็นได้ชัดเจนจากการลำดับศักดิ์นาซึ่งถือว่กษัตริย์เป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมด จึงไม่อาจนับศักดิ์นาได้ ส่วนคนอื่นก็ลดหลั่นกันลงมาจนถึงราษฎรคนละ 25 ไร่ ส่วนทาสไม่มีศักดิ์นา เป็นต้น (น่าสังเกตว่าคนไทยเราแบ่งชั้นของคนด้วยกัน

ยังไม่พอ ยังตามไปแบ่งข้าง หมา ม้า แมว นกเขา นกกระทา ไก่ วัว ฯลฯ ดังปรากฏอยู่ตามตำรา
 คุณลักษณะต่าง ๆ) เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ที่ฝีมือไม่ว่าจะทางกำลังหรือความรู้และมีความทะเยอ-
 ทะยานก็ต้องมุ่งหน้าหาทางเขยิบฐานะของตนให้มีศักดิ์นาสูงขึ้นซึ่งสำหรับคนสามัญก็อาจทำ
 ได้ด้วยการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบข้าราชการหรือคณะสงฆ์ หากยังคง ทำนาหรือค้าขาย
 อยู่ก็ไม่อาจจะเลื่อนฐานะในสังคมและในทางกฎหมายได้ (กฎหมายไทยกำหนดลักษณะโทษ
 ของบุคคลสูงต่ำตามศักดิ์นาด้วย) แม้แต่ผู้ที่มีปัญญาก็ต้องพยายามศึกษาไปในทางที่จะไปร่วม
 กับวงการราชการในกรมอาลักษณ์หรือกรมโหรได้จึงจะได้รับความนับถือยกย่อง การแสวงหา
 ปัญญาเพื่อให้เกิดปัญญาไม่ก่อให้เกิดผลอะไรกับตัวเองและครอบครัว

ความจริงการที่คนอยากเข้ารับราชการกันมากน่าจะเป็นผลดีต่อสังคม แต่ที่เกิด
 เป็นผลร้ายก็เนื่องมาจากเจตนาารมย์ของการเข้ารับราชการของแต่ละคนเป็นส่วนใหญ่เพราะ
 มักจะเป็นการเข้ามาเพื่อหวังความก้าวหน้าในลาภยศมิได้เข้ามาเพื่อรับใช้สังคม เมื่อผู้ใดต้อง
 การก้าวหน้าในระบบราชการก็จำเป็นต้องพยายามทำตัวให้เข้า ได้กับระบบนั้นซึ่ง
 หมายความว่า การยอมยกความรู้ ความคิดของตนให้สอดคล้องกับความคิดของผู้ใหญ่จึงจะ
 เจริญก้าวหน้า ดังที่มีคำผู้ใหญ่อบรมสั่งสอนกันต่อ ๆ มาว่า “เป็นผู้น้อยคอยก้มประนมกร
 ลำบากไปก่อนแล้วจะสบายเมื่อปลายมือ” จริงอยู่บางครั้งมีคนที่มาเข้ารับราชการด้วยความตั้งใจ
 จะทำประโยชน์ต่อสังคม แต่การที่ต้องประสพกับความลำบากต่าง ๆ นานา ทำให้ถึงคราวได้
 เป็นใหญ่จึงต้องกลับมาหวังความสบายเสียบ้าง ดังนั้นราชการงานเมืองจึงไม่ใคร่ก้าวหน้าเมื่อ
 ราชการอยู่หนึ่งนานเข้าในขณะที่ชาติอื่นสังคมอื่นรุดหน้าไปเรื่อย ๆ สังคมของตนจึงล้าหลังใน
 ที่สุด

3) สังคมไทยขาดชนชั้นกลางที่อยู่นอกวงราชการ ดังได้กล่าวแล้วว่าสังคม
 ไทยนิยมในความถักถักของบุคคล คนที่ต้องการจะมีฐานะจึงต้องเข้ารับราชการ คนชั้นกลาง
 ส่วนใหญ่จึงเป็นข้าราชการ ส่วนชาวนาและพ่อค้าที่มีฐานะค่อนข้างดีพอจะมีฐานะเป็นชนชั้น
 กลางได้คงจะพอมืออยู่บ้างแต่ก็คงมีน้อยเพราะผู้ที่พอจะมีศรีสุขขึ้นมาทางราชการก็มักตั้ง
 เป็นขุนเป็นหมื่น คือให้เป็นขุนนางชั้นผู้น้อยเสียหมดเป็นผลให้ต้องยอม รับบัญชาของมูลนาย
 เห็นหัวอีกต่อหนึ่ง นอกจากนั้ระบบศักดินาและระบบการเกณฑ์ทหารยังทำให้ชนชั้นกลางไม่
 อาจเกิดขึ้นได้นอกวงราชการ

การขาดคนชั้นกลางนอกวงราชการหมายถึงการที่สังคมขาดพื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่ความก้าวหน้าทางศิลปกรรม พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม เพราะสิ่งเหล่านี้ต้องการคนที่มีทุน มีปัญญา มีความพยายามเป็นจำนวนมากด้วยกัน ข้อที่อาจจะนับว่าเป็นข้อบกพร่องของการขาดคนชั้นพ่อค้า ชาวนาที่มั่งคั่งนั้นก็คือ การทำให้ขาดคนชั้นปัญญาชนซึ่งมีความคิดอ่านเสรี

ในที่นี้ต้องขออธิบายอีกครึ่งหนึ่งว่า ปัญญาชนนักปราชญ์ราชบัณฑิตเป็นบุคคลต่างประเภทกัน คือปัญญาชนได้แก่ผู้ที่ศึกษาหาความรู้ให้รู้ความจริงต่าง ๆ แล้วก็มีความคิดเห็นของตนเองในการที่จะปรับปรุงของเดิมให้ดีขึ้น ล้มล้างสิ่งที่ไม่ดีและสร้างสรรค์สิ่งที่ตนเห็นว่าดีขึ้นมา ส่วนนักปราชญ์ราชบัณฑิตต่าง ๆ นั้นคือท่านผู้รู้ แต่ไม่จำเป็นต้องแสวงหาความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ตรงกันข้ามนักปราชญ์ราชบัณฑิตมักจะเป็นผู้ที่ทางราชการแต่งตั้งให้มีตำแหน่งหน้าที่เช่นในกรมอาลักษณ์และกรมโหร เป็นต้น จึงมักเป็นผู้ที่ยินดีที่ยะยอมรับสภาพสังคมและโครงสร้างแห่งอำนาจของสมัยนั้นอย่างจริงใจ⁴⁶

ตัวอย่างของการขาดคนชั้นปัญญาชนจะเห็นได้ชัดจากการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยเอง กล่าวคือ แม้แต่ประวัติศาสตร์ของชาติไทยนี้ก็ไม่มีเอกชนผู้ใดเป็นผู้เขียน ที่เรียกกันว่าพระราชพงศาวดารต่าง ๆ นี้ ต่างก็เขียนขึ้นมาโดยขุนนางเพราะมีพระบรมราชโองการให้เขียนจะได้เขียนขึ้นด้วยความสมัครใจเป็นผลของการศึกษากันกว่าของตนก็หาไม่ และการเขียนขึ้นมานั้นก็ได้อาศัยจดหมายเหตุของโหรหลวงซึ่งจัดเป็นเหตุการณ์เกี่ยวกับดวงดาวต่าง ๆ และหากวันใด เวลาใดมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ เกิดขึ้นก็จดไว้ด้วยเพื่อการศึกษาทางโหราศาสตร์⁴⁷

นอกจากนี้ก็มีกรจกจากรายการเดินทัพเรียกว่า ราชวันราชการทัพ ซึ่งพวกข้าราชการที่ไปทัพเป็นผู้จดไว้อย่างละเอียด ฉะนั้นประวัติศาสตร์ไทยจึงมีเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์

⁴⁶ ดูบทความของผู้เขียนเรื่อง "ปัญญาชนกับคนขวางโลก," *ข่าวพาณิชยฉบับพิเศษ*, 20 สิงหาคม 2508, น. 155-160.

⁴⁷ ดู "จดหมายเหตุโหร" ใน *ประชุมพงศาวดาร 7 ภาค 8* ก้าวหน้าเล่ม 4, น. 2076-2152.

ฟ้าร้องฟ้าผ่าจากปฏิทินโหรา และเรื่องรายการที่พิจาการายวันราชการที่พามากกว่าเรื่องอื่น ๆ⁴⁸ แต่ในสภาพการณ์เช่นนี้จะเชื่อได้อย่างไรว่าหนังสือพระราชพงศาวดารมีความถูกต้องเที่ยงตรง เพราะถ้าเป็นหนังสือที่เขียนขึ้นในรัชกาลใดก็ย่อมเขียนให้เจ้านายฝ่ายของตนดี มีบุญญาภินิหารต่าง ๆ นานา หากท่านพิจารณาจากวรรณคดีชั้นสำคัญ ๆ ท่านก็คงจะพบเห็นแนวทางที่มาในทำนองเดียวกัน

นี่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความคับแคบทางการพัฒนาทางปัญญาของคนไทยในสมัยก่อน การขาดปัญญาชนและชนชั้นกลางจึงทำให้ราชอาณาจักรต้องพึ่งอยู่แต่สถาบันพระมหากษัตริย์และสถาบันขุนนางค้ำยันเดียว ทั้งที่เป็นเพียงชนกลุ่มน้อยของสังคมจึงมีโอกาสทำการต่าง ๆ ผิดพลาดได้มาก หากมีแกนหรือพลังรากฐานอย่างอื่นจะช่วยจุดหรือขจัดความชั่วร้ายของสังคมไม่ ทั้งจะเห็นได้ว่าเมื่อตอนปลายสมัยอยุธยาเมื่อพม่ามาล้อมกรุงอยู่นั้น บรรดาคนไทยที่รักษาบ้านเมืองซึ่งมีเหลืออยู่ไม่มากนัก ก็ไม่ทราบจะทำอย่างไรกับสภาพที่ตนประสบอยู่ ได้แต่เขียนหนังสือเชิญลาผนวชใส่ถวายเป็นกับข้าวบาตรของพระเจ้าอู่ทองพรซึ่งทรงผนวชอยู่ทุกวัน แต่พระเชษฐาทรงเฉยอยู่มิได้ลาผนวชจนตลอดสงคราม⁴⁹

ข้อความที่ได้เสนอมาในบทนี้ดูไปก็เหมือนกับเป็นการชี้จุดแห่งความเสื่อมถ่านเดียว ซึ่งผู้เขียนก็ต้องขอยอมรับเพราะเหตุว่า โดยสรุปแล้วราชอาณาจักรไทยทั้งสามนั้นสิ้นสุดลงด้วยความเสื่อม มิใช่ความเจริญ เหตุอันเป็นรากฐานจึงเป็นเสมือนธาตุของความผิดพลาดที่ฝังอยู่ในสังคมไทยตลอดมาทุกสมัย แต่ทั้งนี้เหตุทั้งสามที่ยกมาอธิบายในบทนี้ก็อาจมองในแง่ที่จะช่วยสร้างความเจริญได้หากจะรู้จักอุดช่องโหว่เหล่านั้น เช่น การที่สังคมไทยนิยมการเอาตัวรอด ทำให้ชาติไทยได้มีโอกาสรอดตัวมาจนทุกวันนี้ ประกอบกับความสามารถส่วนบุคคลและความรู้สึกรักชาติบ้านเมืองเป็นพื้นฐานกันอยู่เป็นส่วนใหญ่ จึงได้มีโอกาสรักษาอิสรภาพมาได้ แม้จะพลาดพลั้งในการสงครามไปหลายคราวก็ตาม

⁴⁸ ดู "ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร" ของสมเด็จพระยาตำราญานุกาพใน พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขา, พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2505, เล่ม 1, น. 26-7.

⁴⁹ ประชุมพงศาวดาร 7 ภาค 6, ก้าวหน้า เล่ม 3 น. 1554.

V. รูปและข้อสังเกตบางประการ

ตามที่ได้นำเสนอบทความเรื่องนี้มาโดยลำดับจะเห็นได้ว่าผู้เขียนได้พยายามศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ โดยเปรียบเทียบและวิเคราะห์เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ไทยสามสมัยด้วยกัน โดยใช้วิธีการศึกษาเปรียบเทียบทั้งในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยใช้วิธีพรรณนาแก่น้อยเพื่อให้บังเกิดความเข้าใจที่ดีในระยะเวลาอันสั้น มิฉะนั้นคงจะต้องเขียนกันยืดยาวเป็นหนังสือเล่มอย่างหนึ่งที่กับบอณาได้ศึกษาเรื่องความเสื่อมและความพินาศของอาณาจักรโรมันหรือซีเลอร์ที่ศึกษาความเจริญและความเสื่อมของอาณาจักรเยอรมันไรซ์ที่สามทั้งนี้การศึกษาด้วยวิธีเปรียบเทียบและวิเคราะห์โดยเฉพาะในด้านการตั้งเกณฑ์ขึ้นมาวัดระดับความเจริญความเสื่อมนั้นย่อมมีข้อบกพร่องบ้างเพราะขาดข้อมูลที่เพียงพอ

เมื่อผู้เขียนได้วิเคราะห์และเปรียบเทียบเหตุการณ์ของอาณาจักรไทยทั้งสามสมัยแล้วก็ได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบอันเป็น ปลายเหตุที่ก่อให้เกิดความเจริญและความเสื่อมอันเป็นกลาง (Value neutral) แล้วก็ได้กล่าวถึงเหตุอันเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเจริญและเหตุแห่งความเสื่อมประกอบกัน โดยได้ยกหลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องมาเป็น อุตสาหกรรม นอกจากนี้ก็ได้พยายามชี้ให้เห็นช่องทางที่จะวิเคราะห์ประวัติศาสตร์จากทางการแพทย์ จิตวิทยา และทางสังคมศาสตร์อื่นตามสมควร

ในอันดับก่อนมาก็ได้วิเคราะห์ถึงองค์ประกอบสำคัญของสังคม 3 ด้าน ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นต้นเหตุหรือเหตุอันเป็นรากฐานของความเจริญ และความเสื่อมของสังคม ซึ่งเป็นการมองสังคมเป็นส่วนรวมด้วย

เพื่อประโยชน์ในการทบทวนสาเหตุต่าง ๆ ทั้งปลายเหตุและต้นเหตุที่มีความสัมพันธ์กันอย่างไรโปรดพิจารณาจากตารางหน้าต่อไป

ตารางที่ 2 แสดงต้นเหตุและปลายเหตุของความเจริญและความเสื่อม

ปลายเหตุ

เหตุแห่งความเจริญ	ต้นเหตุ	เหตุแห่งความเสื่อม
ภัยที่ทำให้เกิดความคั่นตัว โดยชอบธรรม โดยเต็มเปี่ยม (วัยที่เข้มแข็ง) เต็มขนาด เข้มแข็ง ปรึกษาสามารถ รู้จักใช้คน ชำนาญการยุทธ กล้าหาญ อยู่ในทศพิธราชธรรม มีความรอบรู้ มีความสามารถและวินัย รับราชการเพื่อชาติ มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว	1. ภัยจากภายนอก 2. องค์ประมุข - ลักษณะที่ประมุขได้รับอำนาจ - ลักษณะแห่งขอบเขตอำนาจ [พระชนม์พรรษา] - ลักษณะที่ประมุขใช้อำนาจ - คุณสมบัติส่วนพระองค์ กำตั้งกาย กำตั้งปัญญา กำตั้งฝีมือ - นิสัยของประมุข 3. ลักษณะข้าราชการ ความรอบรู้ ความสามารถ ความมุ่งหมายในการรับราชการ 4. ความสามัคคี	ภัยที่ทำให้ถึงความพินาศ โดยการแก่งแย่ง โดยมีผู้ร่วมใช้อำนาจ (ในวัยที่อ่อนแอ) ไม่เต็มขนาด อ่อนแอ - มีโรค ไร้ปรึกษา ไม่รู้จักใช้คน ไม่ชำนาญการยุทธ ไม่กล้าหาญ ไม่อยู่ในราชธรรม ขาดความรอบรู้ ไม่สามารถและขาดวินัย รับราชการเพื่อถนอมยศ, มีการแตกแยกกบฏและทรยศ

ต้นเหตุ

สถาบันทางการเมือง

ปัญหาการสืบราชสมบัติ

ปัญหาการเลือกสรรกษัตริย์ที่ทรง

มีพระปรีชาสามารถ

สถาบันทางการบริหาร

ปัญหาการทำงานตามสั่ง

ปัญหาการขาดโอกาสร่วมกำหนด

นโยบาย

สถาบันทางสังคมอื่น ๆ

ปัญหาค่านิยมของสังคม

ปัญหาการมีศีลธรรม

ปัญหาการขาดคนชั้นกลาง

นอกวงราชการ

จากการเสนอผลการวิเคราะห์ต่างๆทำให้เห็นได้ชัดว่าข้อสมมติฐานที่ตั้งไว้แต่เดิมนั้นเป็นแนวทางสันนิษฐานที่ถูกต้อง โดยมีหลักฐานเอกสารสนับสนุนอยู่ตามสมควร คือ

1. วิวัฒนาการของอาณาจักรไทยสมัยต่าง ๆ มีลักษณะ ขึ้นตอนคล้าย ๆ กัน เนื่องด้วยมีเหตุแห่งความเจริญ ความเสื่อมคล้ายกัน ทั้งความปรากฏในตอนที่ 2 ของบทความนี้
2. เหตุแห่งความเจริญและความเสื่อมนั้นมีทั้งเหตุภายในและภายนอก แต่เหตุภายในมีน้ำหนักและความสำคัญมากกว่า
3. เหตุภายในนั้นอาจแบ่งได้เป็นเหตุปัจจุบันหรือปลายเหตุกับเหตุอันเป็นรากฐานหรือต้นเหตุ ในระหว่างเหตุทั้งสองนี้ ต้นเหตุสำคัญกว่าปลายเหตุ
4. เหตุที่ความเสื่อมโทรมเกิดขึ้นได้ซ้ำแล้วซ้ำอีก เพราะสังคมไทยขาดชนชั้นกลางและชนชั้นปัญญาชนที่มีอยู่นอกวงราชการเพื่อจะได้เป็นกำลังด่วงดุลของสถาบันกษัตริย์และสถาบันบริหาร

สำหรับข้อ 2 - 4 นั้น ได้มีการอภิปรายโดยละเอียดในตอนที่ 3 และที่ 4 ของบทความนี้

นอกจากประโยชน์ดังกล่าวข้างต้นแล้ว การศึกษาในบทความนี้ยังช่วยให้เห็นว่าราชอาณาจักรไทยมีลักษณะการก่อตั้งยุคเจริญและยุคเสื่อมสลับ ในทำนองเดียวกันในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกันคือประมาณ 200 ปี ฉะนั้นท่านที่สนใจในทฤษฎีวิวัฒนาการแห่งประวัติศาสตร์ก็จะได้ใช้ข้อสังเกตจากการวิเคราะห์ในบทความนี้ว่าชาติไทยในปัจจุบันตกอยู่ในห้วงมหันตภัย เพราะเป็นคราวที่ถึงครบรอบ 200 ปี อีกนั้นจะมีทางแก้ไขเหตุการณ์อย่างไร เปรียบเหมือนนักเศรษฐศาสตร์ที่เชื่อว่ามีการเศรษฐกิจรุ่งเรืองและตกต่ำเมื่อทราบว่าจะถึงเวลาเริ่มตกต่ำก็ควรสืบหาสาเหตุและแก้ไขเพื่อตัดวงจรเดิมไปขึ้นวงจรใหม่ให้เศรษฐกิจก้าวไปสู่ความรุ่งเรืองต่อไป

สำหรับท่านที่มีความสนใจเชื่อถือในทฤษฎีที่ว่าประวัติศาสตร์มักย้อนรอยก็จะได้พิจารณาว่าประวัติศาสตร์ไทยในยุคปัจจุบันได้มีการก้าวซ้ำในรอยเดิมบ้างหรือไม่เพียงใดอนาคตจะเป็นอย่างไร ถ้าจะไม่ให้ซ้ำรอยเดิมควรจะทำอย่างไร

ส่วนท่านที่เชื่อถือในหลักที่ว่าควรจะศึกษาหาข้อดีข้อเสียแล้ว ฟังละเว้นการอันเป็นข้อเสียหายและประพฤติกการอันเป็นข้อดีเพื่อจะได้ไม่ต้องทำผิดซ้ำอีก ก็จะได้รับประโยชน์จากการศึกษาเรื่องนี้เช่นกัน

ในท้ายที่สุดผู้เขียนขอฝากความคิดว่านักประวัติศาสตร์ศึกษาอดีต เพื่อให้เข้าใจปัจจุบันและเพื่อหาเส้นทางที่เหมาะสมยิ่งขึ้นสำหรับอนาคต มิฉะนั้นประวัติศาสตร์จะเป็นวิชาที่หาประโยชน์อันใดมิได้ โดยที่บทความนี้มีได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์และเหตุการณ์ปัจจุบันจึงใคร่ขอฝากให้ท่านผู้อ่านช่วยพิจารณาความโดยดองแท้ด้วย จึงจะได้ผลสมบูรณ์สมกับที่เขียนขึ้นเพื่อเป็นการระลึกถึงการเสียกรุงศรีอยุธยาครบรอบสองร้อยปี
